

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Monika Vyčítalová

Interpersonální vztahy u odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody

**Interpersonal relationships among convicted persons and
their families or partners**

Praha, 2021

Vedoucí práce: PhDr. Hedvika Boukalová, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Hedvice Boukalové, Ph.D. za čas, který mi věnovala, za cenné rady, připomínky a odborný přístup vedení mé práce. Dále bych chtěla poděkovat všem respondentům z řad vybraných organizací a věznic, kteří se zúčastnili mého výzkumu, za jejich ochotu a poskytnutí cenných informací. V neposlední řadě patří poděkování mé rodině a přáteli, kteří mě při psaní práce podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Jičíně dne 06.05.2021

.....

Monika Vyčítalová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se snaží proniknout do oblasti partnerských a rodinných vztahů odsouzeného k výkonu trestu odnětí svobody. V teoretické části vymezuje důležité poznatky vycházející z aktuálních výzkumů z českých i zahraničních pramenů. Zabývá se těmito vztahy a jejich podílem na recidivě z hlediska jejich protektivních nebo rizikových faktorů. Práce hledá charakteristické znaky ze strany odsouzených i ze strany rodin a partnerů odsouzených. Dále podává přehled vybraných programů a organizací v zahraničí a v České republice. Výzkumná část nahlíží na tuto problematiku dvěma pohledy, pohledem vybraných organizací věnujících se rodinám odsouzených, a pohledem vybraných věznic. Cílem výzkumu je snaha detailněji postihnout důležitá témata této problematiky, výzkumné otázky se snaží odpovědět na tři důležité oblasti: specifika odsouzených a jejich blízkých, současná praxe a prostor pro zlepšení. Odpovědi získává formou kvalitativního výzkumu v podobě rozhovorů a kvalitativního dotazníku. Podařilo se zachytit některé důležité aspekty, mezi kterými je mimo jiné důraz kladený na získání přesných informací ze strany rodin, potřeba sdílení, otázka péče o dítě, prožívání studu a s tím související stigmatizace a rozvoj spolupráce mezi věznicemi a organizacemi věnujících se rodinám odsouzených. Získané poznatky mohou přispět penitenciární praxi v podobě zkvalitnění programů zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů, dále systematické podpoře o odsouzené a jejich rodiny a v neposlední řadě postpenitenciární péči.

Klíčová slova

Uvěznění, odsouzený, interpersonální vztahy, rodina vězněného, penitenciární péče

Abstract

This bachelor's thesis tries to get through the area of partnerships and family relationships of a person sentenced to imprisonment. The theoretical part defines important findings based on current research from Czech and foreign sources. It deals with these relationships and their contribution to recurrence in terms of their protective or risk factors. The work search for characteristic features on the part of inmates and on the part of families and partners of inmates. It also provides an overview of selected programs and organizations abroad and in the Czech Republic. The research part looks at this issue from two perspectives, from the perspective of selected organizations dedicated to the families of inmates, and from the perspective of selected prisons. The aim of the research is to cover in more detail the important topics of this issue, the research questions try to answer three important areas: the specifics of inmates, especially the relationship with their families and relatives, current practice and space for improvement. It receives answers in the form of qualitative research, in the form of interviews and a qualitative questionnaire. Some important aspects have been identified, including the emphasis on obtaining accurate information from families, the need for sharing, childcare, shame and related stigma, and the development of cooperation between prisons and organizations working with inmates' families. The acquired knowledge can contribute to penitentiary practice in the form of improving treatment programs in the field of external relations, systematic support for inmates and their families and, last but not least, post-penitentiary care.

Keywords

Imprisonment, convicted, interpersonal relations, family of prisoner, penitentiary care

Obsah

ÚVOD	8
LITERÁRNĚ PŘEHLEDOVÁ ČÁST.....	10
1. INTERPERSONÁLNÍ VZTAHY Z POHLEDU PENITENCIÁRNÍ PSYCHOLOGIE	10
1.1. INTERPERSONÁLNÍ VZTAHY JAKO PROTEKTIVNÍ A RIZIKOVÝ FAKTOR	12
2. PSYCHICKÉ DOPADY Z DŮSLEDKU UVĚZNĚNÍ	15
2.1. PSYCHICKÝ DOPAD UVĚZNĚNÍ NA RODINU A PARTNERY	15
2.1.1. <i>Dopadající zátěž</i>	16
2.1.2. <i>Copingové strategie a možnosti podpory</i>	18
2.2. PSYCHICKÝ DOPAD UVĚZNĚNÍ NA ODSOUZENÉHO	19
2.2.1. <i>Zátěž uvěznění v kontextu ztráty kontaktu s rodinou či partnerem</i>	19
2.2.2. <i>Potencionálně vyplývající pozitiva a možnosti podpory</i>	20
3. POSILOVÁNÍ VNĚJŠÍCH VZTAHŮ BĚHEM VTOS.....	22
3.1. MOŽNOSTI KONTAKTU UVĚZNĚNÉHO S RODINOU.....	22
3.2. PROGRAM ZACHÁZENÍ V OBLASTI UTVÁŘENÍ VNĚJŠÍCH VZTAHŮ .	23
3.3. VYBRANÉ ORGANIZACE A PROGRAMY ZAMĚŘENÉ NA RODINY ODSOUZENÝCH	24
VÝZKUMNÁ ČÁST.....	27
4. CÍLE VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	27
5. DESIGN VÝZKUMNÉHO PROJEKTU	28
5.1. TYP VÝZKUMU	28
5.2. POSTUP VÝZKUMU	28
5.3. METODY ZÍSKÁNÍ DAT	29
5.4. METODY ZPRACOVÁNÍ A ANALÝZY DAT	30
5.5. VÝZKUMNÝ SOUBOR.....	31
5.6. ETIKA VÝZKUMU	32

6. VÝSLEDKY	34
6.1. SPECIFIKA ODSOUZENÝCH A JEJICH BLÍZKÝCH	34
6.2. SOUČASNÁ PRAXE.....	36
6.3. PROSTOR PRO ZLEPŠENÍ.....	42
6.4. SOUHRN VÝSTUPŮ Z VÝZKUMU	43
7. DISKUSE.....	44
ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	48
SEZNAM ZKRATEK.....	52
PŘÍLOHA 1.....	I
PŘÍLOHA 2.....	III

Úvod

Interpersonální vztahy jsou nedílnou součástí duševního života každého člověka a výjimku netvoří ani osoby odsouzené k trestu odnětí svobody. Do jejich okruhu spadají především rodinní příslušníci a partneři. Může se jednat o vztahy více či méně problematické. Měla by jim však být věnována stejná pozornost jako odsouzenému, jelikož se tyto vztahy, a tedy rodiny, často stávají sekundárními oběťmi uvěznění blízkého. Obrazně řečeno jsou vedlejšími produkty celého procesu trestního řízení, kterými se staly nechtěně. Naléhavost, s jakou by se s nimi mělo pracovat, ovšem nenastává. V poslední době se tomuto tématu dostalo větší pozornosti, ale stále nenaplnuje možnou maximální hranici. Tato bakalářská práce se právě primárně věnuje těmto rodinám a jiným příbuzným odsouzeného, aby na ně upozornila jako na opomíjené osoby, které se bez svého přičinění dostaly do rolí rodinných členů vězněných osob.

První kapitola seznámí se základními pojmy: penitenciární psychologie a interpersonální vztahy vzhledem k protektivnímu a rizikovému faktoru. Druhá kapitola se věnuje oběma aktérům (rodinám a odsouzeným) celého procesu z různých hledisek. Jelikož tuto situaci prožívají jinak a kladou se na ně i různé nároky, tak se každému zvlášť věnuje jedna podkapitola. Na rodiny je nahlíženo především skrze dopad uvěznění a další okolnosti týkající se zdraví, financí atd. Lze na ně také pohlížet jako na autonomní a svébytné jednotky, které si vytvořily copingové strategie, které jim pomáhají celou situaci zvládnout. Na stranu odsouzených se pohlíží skrze dopad odloučení s rodinou. Nezřídka se pro ně uvěznění může stát příležitostí k nápravě křehkých vztahů a obě strany mohou z celé situace čerpat, hledat pozitiva. Tak se rodinní příslušníci a odsouzení mohou stát aktivní sociální skupinou, která si navzájem pomůže. Je samozřejmé, že potřebují hledat podporu i u jiných nezaujatých jedinců. Pomoci se jim může dostat od personálu ve vězení, i za jejich zdmi. Tato pomoc by měla být odborná a často se nachází ve věznicích buď v samotných zaměstnancích nebo pod názvem program zacházení. Konkrétně vztahům se věnuje program v oblasti utváření vnějších vztahů. Ve věznicích mohou rodiny s odsouzeným naplnit různé formy kontaktu. Těmito formami upevňování interpersonálních vztahů se zabývá poslední třetí kapitola teoretické části.

Ve výzkumné části se prolíná výzkum, na který je nahlíženo ze dvou perspektiv. Jedna perspektiva se věnuje existující podpoře za zdmi věznic v podobě organizací zaměřených na rodiny odsouzeného. Druhý pohled se zabývá odsouzeným ve věznicích a podporou, které

se mu tam dostává. Hlavním výzkumným cílem je zmapovat konkrétní témata ohledně potřeb odsouzených a jejich rodin, stávající péče a možnosti zlepšení pohledem několika respondentů z organizací a věznic v České republice (ČR). Výzkum se snaží přinést určité úvodní poznatky a náměty k dané problematice z hlediska tří hlavních okruhů: specifika odsouzených a jejich blízkých, současná praxe a prostor pro zlepšení. Získané poznatky by mohly mít praktické využití samotnými organizacemi a věznicemi k posouzení již existující praxe. Oblasti, které již fungují, by mohly být nadále posilovány, a ostatní oblasti brány jako prostor pro zlepšení. Dobře fungující praxe může mít za následek snížení recidivy, případně alespoň může přinést ulehčení celé situace rodinám a odsouzeným.

Práce čerpá především ze zdrojů od zahraničních autorek Helen Codd a Megan Comfort, které se tomuto tématu věnují a publikovaly již mnoho článků a knih. Dále vychází z českých děl a zahraničních výzkumů. V práci je citováno podle normy APA (2010).

Literárně přehledová část

1. Interpersonální vztahy z pohledu penitenciární psychologie

Interpersonální vztahy jsou součástí sociálního prostředí člověka. Můžeme na ně nahlížet z mnoha hledisek. Jedním takovým hlediskem je zařazení jejich funkce do penitenciární psychologie. Následující dvě podkapitoly stručně vymezují některé pojmy z pohledu, z jakého se s nimi v textu pracuje.

Penitenciární psychologie

Penitenciární psychologie se zabývá oblastí vězeňství. V ČR je nyní vybudováno 25 věznic a 10 vazebních věznic. Výkon trestu odnětí svobody (VTOS) se vykonává pouze ve věznicích. Dle Statistické ročenky Vězeňské služby České republiky (VS ČR) se v ústavech věznic za rok 2019 nacházelo 19 665 jedinců, z toho se jedná o 17 560 odsouzených mužů. Vězeňská populace je tedy tvořena většinou muži. Proto jsem se rozhodla pod pojmem odsouzený brát v úvahu pouze dospělou mužskou část vězňené populace. Druhým důvodem je, že u ženské populace mohou vyvstávat jiná důležitá témata a bylo by zavádějící generalizovat problémy na obě pohlaví. Další důležitý poznatek vyplývající ze Statistické ročenky VS ČR se týká využitelnosti ubytovacích kapacit, která byla 105,91 % za rok 2019. Číslo převyšuje maximální možnou kapacitu. Ke snížení tohoto čísla přispívá úspěšná reintegrace zpět do společnosti. K té může přispět sociální okolí odsouzeného, na které by měla z tohoto důvodu cílit penitenciární psychologie. Dalším důvodem, proč by se penitenciární psychologie měla zabývat interpersonálními vztahy odsouzeného, je jejich množství. Na každého odsouzeného připadá minimálně jeden blízký člen, což nám cílovou skupinu rodinných příslušníků značně navyšuje. Proto by tato skupina neměla být opomíjena, jelikož spadá do oblasti vězeňství, i když okrajově a nepřímou.

Nabízí se otázka závažnosti trestného činu (TČ). Věznice se od 1. října 2017 dělí na věznice s ostrahou a se zvýšenou ostrahou. Věznice s ostrahou je dále dělena do oddílů podle stupně zabezpečení – s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení (Statistická ročenka VS ČR, 2019). Z toho vyplývá, že se okolí odsouzeného může vyrovnávat s uvězněním rozdílně v případech různé míry spáchaného činu. Je možné, že vazby lidí kolem odsouzeného, který spáchal TČ krádeže, budou nenarušené a budou se s uvězněním srovnávat mnohem lépe než např. u TČ znásilnění (Codd, 2000). Připouštím, že se jedná

o důležité kritérium, avšak dostupné prameny se zaměřují především na samotnou skutečnost uvěznění a její dopad na vztahy odsouzených. Specifickou skupinu z tohoto hlediska představují odsouzení k doživotnímu trestu odnětí svobody, kteří do studií zařazování nebývají. V této práci jsem zaujala stejné stanovisko.

Interpersonální vztahy

Interpersonální vztahy mohou svým vymezením být velice široké. Spadá sem jak primární rodina (matka, otec, sourozenci a další rodinní příbuzní), tak i rodina sekundární, během života získaná (manželka, partnerka a případně děti). Je naší vrozenou potřebou být k někomu připoután. Obvykle mezi první patří matka, otec, babička nebo primární pečovatel (Bell & Cornwell, 2015), kteří se mohou stát potencionálními návštěvníky odsouzeného. Avšak v praxi se často do nejfrekventovanějšího okruhu návštěvníků řadí partnerky a jejich děti. Pro přehlednost uvádím, že s ohledem na šířku celé oblasti a specifika jednotlivých vztahů není vztahům s dětmi v této práci věnován speciální prostor, ačkoli vztahy s nimi jsou řadou studií sledovány a jejich pěstování je také velmi důležité. Hlavními zástupci vztahů v tomto textu jsou myšleni partneři odsouzených včetně manželských partnerů a na některých místech jsou přímo synonymem pro pojmy rodina nebo interpersonální vztahy po vzoru zahraničních studií. S ohledem na vybranou skupinu (odsouzení muži) jsou tím méně partnerky a manželky.

Pokud se zabýváme interpersonálními vztahy, musíme brát do úvahy jejich kvalitu. Je pochopitelné, že dopad uvěznění, a tím přetržení vazeb odsouzeného a jeho rodiny, bude mít jiné následky podle podoby vztahů před uvězněním. Typy rodin lze rozdělit do tří základních skupin. Jsou to rodiny s občasnými problémy, u kterých se stane uvěznění závažnou krizí. Dále jsou to problémové rodiny, kde se jedná o část komplexnějšího problému. Tyto rodiny jsou např. zasaženy chudobou, užívají návykové látky či u nich dochází k domácímu násilí. Poslední skupinou jsou rodiny, které již před uvězněním vykazují značnou nestabilitu a odchod partnera do vězení se spíše jeví jako psychická úleva (Comfort, 2008). Taková situace může naopak vztahu prospět a oběma partnerům ulevit od napětí. Podle Morris (1965, in Comfort, 2008) můžeme vydělit osm typů rodinných vztahů na základě tří výše vydělených skupin. Za a) to jsou rodiny, kde panoval dobrý vztah a situace uvěznění nezpůsobila žádné rozdíly nebo b) způsobila několik problémů, ale manželství bylo uchováno nebo c) zapříčinilo rozpad manželství. Dále jsou d) rodiny, kde byly napjaté vztahy již před uvězněním. Samotné uvěznění pak vedlo buď k rozpadu manželství nebo e)

sloužilo jako psychologická úleva a příležitost k úniku, f) mohlo vést k materiálním problémům a zároveň k psychické úlevě nebo g) manželství uchovalo, protože nebyly jiné alternativy či ho dokonce posílilo. Posledním typem je h) separovaná rodina již před událostí.

Celkový pohled v nahlížení na problémy nejužší rodiny odsouzeného můžeme zarámovat do čtyř oblastí. První přístup se týká obviňování ze spoluúčasti rodin na TČ. Často jim je přisuzována určitá zodpovědnost a kladení jim to za vinu. Druhý přístup se zaměřuje na psychologicko-medicínský aspekt, na dopady uvěznění v oblasti psychického a fyzického zdraví. Další rovina se týká nedostatků vymezení práv rodinných příslušníků vězňů (např. zákaz fyzického kontaktu během některých návštěv ve věznici). Posledním problémem se zdá být stigmatizace a negativní pohlížení na tyto rodiny od okolí (Scott & Codd, 2010, s. 149).

1.1. Interpersonální vztahy jako protektivní a rizikový faktor

Účinek na odsouzeného má primární i později získaná vlastní rodina. Jedná se o dynamické faktory. U primární rodiny se nejčastěji řeší celková výchova rodičů, u obou typů kriminální minulost. Tyto aspekty interpersonálních vztahů utvářely samotného odsouzeného a staly se v průběhu růstu protektivními nebo rizikovými faktory. Dynamické aspekty jsou však měnitelné, na rozdíl od statických faktorů (věk, pohlaví atd.). Je zde tedy prostor pro změnu – co nyní působí rizikově se může postupem intervence a snahy eliminovat, a naopak to pozitivní budovat a posilovat. Dynamické faktory tak mohou potencionálně přispět k dlouhotrvajícím efektům vedoucím k desistenci (ukončení kriminálního stylu života). Je třeba mít na vědomí, že oba faktory na sebe vzájemně působí (Robbé et al., 2013). Osoba odsouzeného je ovlivňována multifaktoriálně a interpersonální vztahy jsou jen jedním dílem celku.

Interpersonální vztahy jako rizikový faktor

Může se stát, že nyní odsouzený jedinec vyrůstal v destruktivním prostředí s rizikovými vztahy, které nebyly žádoucí směrem k jeho socializaci. Tím se jeho rané vztahy staly rizikovým faktorem, který přispěl k jeho pozdějšímu TČ a odsouzení. Výrazný dopad na jeho osobu mají tedy primární pečovatelé, kteří ho v dětství vychovávají. Mezi takové rizikové faktory patří chudoba, duševní problémy či onemocnění jednoho z rodičů, jejich nízké vzdělání, drogová či alkoholová závislost (Markson et al., 2016), dále podle výzkumu na prvoodsouzených vlastní kriminální minulost členů rodiny v 18,8 % případů (N 32), s čímž souvisí konfliktní rodinné zázemí, ze kterého pocházelo 60 % (Marešová

et al., 2004). Farrington (2006) uvádí další možné členění rodinných rizikových faktorů do pěti kategorií: kriminální a antisociální rodiče, rozsáhlá rodina, způsoby výchovy (nedostatečná disciplína, emoční chlad, odmítnutí, ...), tělesné či sexuální zneužívání nebo zanedbávání a narušené rodinné vztahy. Samozřejmě tyto skutečnosti neomlouvají jednání, které jedince vedlo k odsouzení. Lze ale říct, že takové chování mohou podporovat. Další příčinou, která může přispět ke spáchání TČ, je rozpad partnerského vztahu (Tomášek, 2017), kdy jedinec neunesl své emoce a dojde k uvolnění v podobě trestného jednání.

Během VTOS tyto rizikové kontakty neustávají, i když by se mohlo zdát, že je od nich odsouzený odříznut. Za negativně působící faktory se stále jeví nefunkční sociální síť, do kterých patří narušené vztahy s rodinou, nedostatečná či zcela chybějící podpora blízkých, ale i institucí obecně, chybějící zázemí a ztráta důvěry na straně odsouzeného ve své sociální okolí (Tomášek, 2017). Toto má nepřímý negativní vliv na prožívání jedince, u kterého se může projevit rezignace na vztahy, a na udržování svého kriminálního jednání i ve věznicí v podobě nespolupracování a dělání nepříjemností. V nejhorším případě může nastat přímý negativní vliv ze strany rodin, kdy někteří členové rodiny podporují další kriminální činnost odsouzeného. Především se jedná o pašování balíčků s nelegálními látkami při návštěvách (Dixey & Woodall, 2012). Takové vztahy s osobami drogově závislými nebo kriminálně činnými jsou nežádoucí (Ullrich & Coid, 2011). Tento fakt je velmi závažný a celou spolupráci a pokusy o nápravu značně komplikuje či působí přímo proti nim.

Interpersonální vztahy jako protektivní faktor

Interpersonální vztahy plní protektivní funkci v situacích, kdy jsou tyto vztahy převážně podporující. Tito jedinci mohou zajistit ubytování, zaměstnání i přepravu z věznice během doby, kdy je jejich blízký uvězněn. Často se jedná právě o partnerky, které před datem propuštění zajišťují bydliště a hledají možné pracovní příležitosti v podobě domluvy alespoň přijímacího pohovoru. Navíc věnují svůj čas do sledování partnera, zda plní dohodnuté schůzky, jestli spolupracuje se sociálními pracovníky, sociálními kurátory a dalšími z pomáhajících profesí. Tím mění jejich interakci s nápravným zařízením (Comfort, 2008). Blízké okolí tak nabízí materiální, ale i psychickou podporu, která se zdá klíčová na cestě za nápravou (Tomášek, 2017). Podpůrné rodinné vazby celkově také zvyšují šanci na podmíněčné propuštění (PP) a v celkovém výsledku rovněž snižují riziko opětovného spáchání TČ (Scott & Codd, 2010).

Úspěšná reintegrace by se dala spojit s termínem desistence, který znamená ukončení kriminální kariéry nebo také proces, který k ukončení vede. Zahrnuje tři velké okruhy: přirozené zrání, změny v sebepojetí a v neposlední řadě přechodové změny, se kterými jsou spjaty právě sociální vazby (Tomášek, 2017). Jedná se o konečný ideální stav jedince, který byl trestně činný. Důležitost sociálních vazeb dokládají i jiné studie. V jedné z nich bylo identifikováno 15 protektivních faktorů, mezi kterými byly např. podpora od rodiny, blízkost druhým lidem a vztahové kompetence (Ullrich & Coid, 2011). Hlavním dílem přispívá především stabilní vztah s partnerkou (Scott & Codd, 2010; Tomášek, 2017), nebo přímo manželský svazek s „dobrou ženou“ (Blatníková & Netík, 2008). Ten může podnítit samotnou změnu a dále dlouhodobě působit na udržení nově získaného stavu (Tomášek, 2017).

Jako protektivní faktor také přispívá postupné vybudování resilience. Výchova zaměřená na zodpovědnost má podporující znaky. Rovněž se ukazuje jako důležitý faktor blízkost vztahu matky s dítětem (Markson et al., 2016). K prevenci kriminálního chování přispívá i rodičovská osobní účinnost (self-efficacy), stabilní zázemí, absence hádek rodičů (Zimmerman & Posick, 2016), supervize a monitorování dítěte, rodičovské zpevnění, vřelost vztahů a zaangażovanost na činnostech spolu s dítětem (Blatníková & Netík, 2008). Opět se tím podporuje významnost, s jakou mají primární vztahy dopad na naši osobu v dospělosti.

2. Psychické dopady z důsledku uvěznění

První část se věnuje rodinám a druhá část uvězněným. Nejprve, než se zaměřím na každého zvlášť, bych chtěla zdůraznit důležitost interakce mezi oběma subjekty. Jsou neoddelitelnou součástí a minimálně rodina odsouzeného by se jí nestala bez samotného odsouzeného. Sami sobě mohou být oporou a ulehčit si navzájem situaci. V jedné studii se ukázalo jako nejefektivnější podpořit komunikační dovednosti. Tím se následně zlepšily vztahy, i když mezi nimi stále byly negativní emoce (Bell & Cornwell, 2015). Zdá se, že je důležité podpořit vzájemnou otevřenost a upřímnost, která může vést k psychické úlevě, oboustrannému zvýšení důvěry, poznání pocitů a potřeb druhého partnera.

Brát v úvahu je třeba i potíže a výzvy vyvolané nejen počátečním uvězněním, ale i následnou adaptací při návratu domů (Scott & Codd, 2010). K dosažení co nejlepšího opětovného společného soužití mohou zvolit podobné copingové strategie, které jim pomáhali během VTOS. Řadí se sem zatajování nepříjemných emocí, potenciálních podnětů vyvolávajících hádku a těžkostí, které se objevily doma nebo ve vězení. Tyto adaptační mechanismy zdánlivě pomáhají udržovat mír a funkčnost vztahu mezi partnery. I přes to, že je tato strategie velmi hojně užívána, se zdá kontraproduktivní pro pozdější vývoj vztahu po propuštění (Comfort et al., 2018), kde pokračují i nadále v zatajování svých pocitů a vyhýbají se potencionálně konfrontačním tématům. To může zapříčinit, že spolu méně otevřeně komunikují. Způsobené těžkosti mohou dohnat propuštěného opět ke spáchání TČ. Takže i když se v následujících podkapitolách věnujeme každému zvlášť, je třeba mít na paměti, že jejich těžkosti či úlevy tvoří především oni sami interakcí mezi sebou.

2.1. Psychický dopad uvěznění na rodinu a partnery

Mělo by se brát na zřetel, že všude kde existují vězni, jsou zároveň i jejich rodiny. Přesto často bývá pozornost během soudního procesu upřena na pachatele a jeho TČ bez ohledu na pocity jeho rodiny a známých. Ty většinou zůstávají bez povšimnutí i v rámci dalšího průběhu uvěznění blízkého. Takové zacházení je příčinou sekundární prizonizace a prohlubujícího se tabuizování. Na partnerku toto působí jako rizikový faktor, který je tvořen řadou specifických kombinací nepřímých znevýhodnění, sociálních a environmentálních stresorů, což vede k impulzivnímu chování z její strany. Není výjimkou, že tyto ženy byly ve svém životě uvězněny také. Jeden z výzkumů přichází s číslem 60 % (N 166). Celkově rodiny uvězněných mužů mohou mít více členů, kteří mají zkušenosti s vězením (Wildeman et al., 2013). Tím vzniká zátěž, která na ně dopadá v materiální i psychické sféře. Aby se

se vším vyrovnaly a touto nelehkou situací prošly, musely si vytvořit copingové strategie. Během hledání řešení si často uvědomí, že na to nejsou samy a že existuje mnoho podob podpory. Podrobněji se těmito tématy zabývám dále.

2.1.1. Dopadající zátěž

Sociální okolí na nás klade určité požadavky ve směru chování a jednání. Z tohoto očekávání vyvstávají sociální role. Ty se utvářejí buď z hlediska různých životních situací (narození dítěte, svatba, ...) nebo ze základních individuálních charakteristik (věk, pohlaví či sociální status), na základě toho plní role dítěte/dospělého, ženy/muže nebo otce/matky. Role jsou tedy něco vyžadovaného, člověk se s nimi do určité míry musí identifikovat. Tuto identifikaci vnímá jako přirozenou nebo vynucenou (Nakonečný, 2009). Vynucené role mohou vyvstat ze situací, ve kterých se jedinec ocitne bez vlastního přičinění. Takové okolnosti mění životní pozici a chování s ní spojené. Jedinec musí přehodnotit dosavadní role, které zastával, a přizpůsobit se rolím nově vzniklým. Změnu rolí jistě způsobí životní událost v podobě uvěznění partnera. Tento model přeměny rolí popisuje Moerings (1992). Jedná se o lineární model, v jehož počátku je předcházející podoba vztahů před uvězněním, od čehož se bude celý přechod do nové role odvíjet. Ve druhé fázi partnerka přijímá nové role, které vyplynuly z důsledku nepřítomnosti partnera. Zejména musí své role rozšířit. Tyto změny vedou k třetí fázi, kterou je napětí přicházející s novými rolemi, které jsou doprovázeny stresem. Tento neklid umocňuje dřívější emocionální či finanční závislost na partnerovi. Ve čtvrté fázi si žena buduje strategie ke zvládnutí tohoto napětí. Hledá možná řešení a situaci se snaží vzít pod svoji kontrolu. Pro pátou fázi jsou typické dlouhodobé důsledky, které z přechodu do nových rolí vyplývají. V tomto stádiu je třeba brát zřetel i na budoucí propuštění partnera a jeho návrat domů, který způsobí opět nový proces přeměny rolí. Celý tento proces je ovlivněn dalšími podmínkami. Pokud má žena jiné sociální okolí, na které se může spolehnout, přechod rolí bude zřejmě snadnější, než když je žena na vše sama. (Moirings, 1992). Tento model není nutně přenositelný na všechny skupiny partnerek odsouzených. Důležitou roli hrají také faktory jako věk a životní zážitky (Codd 2000).

Ženy někdy musí přizpůsobit své chování vězněným a prionizovaným mužům. Nejsou pak schopné vést normální život mimo zdi věznic (Comfort, 2008). Způsobují si tím mnohé další problémy, protože svým partnerům věnují více času než samy sobě. Jejich sociální okruh většinou sestává z jiných osob s kriminální minulostí, ke kterým je dovedl jejich partner. Mají tedy těžký úkol vymanit se z destruktivního prostředí. Dopad to může mít na tři nejzásadnější oblasti: na jejich finanční a materiální zabezpečení, na problémy zvyšující se

osobní izolací a s tím související dopad na zdravotní stav a těžkosti s výchovou dětí (Miller et al., 2001), doléhá na ně i stigmatizace okolím a potencionální vydírání či tlak ze strany partnera.

Finanční dopady

Hlavní roli, kterou musejí převzít po svém partnerovi je role živitele rodiny. Je zřejmé, že tento aspekt závisí na ekonomické situaci rodiny před uvězněním. Existují rodiny, ve kterých je živitelkou partnerka. V tomto případě pak nebude odchod partnera do vězení pro ženy tak zatěžující z hlediska financí (Comfort, 2008). Většina rodin stále plní klasický scénář, kdy je živitelem partner. Ať už je živitelem rodiny kdokoli, spolu s uvězněním přichází rodina o finanční podporu jednoho z partnerů. To s sebou přináší další důsledky v podobě finančního a materiálního strádání. Pokud jsou v rodině děti, je toto strádání ještě více umocněno.

Zdravotní dopady

Samotné uvěznění může mít dopad na zdraví fyzické i psychické uvězněných, ale stejně tak na zdraví jejich partnerů na svobodě. U žen s právě propuštěnými partnery z vězení se ukazuje zvýšené riziko sebepoškozujícího chování a zároveň vyšší přítomnost onemocnění. Výzkum ukázal, že ze 166 žen kouří 75 %, právě užívá tvrdé drogy 29 % žen, depresí trpí 36 % a úzkostí 34 %. Tato čísla jsou ukázkou toho, že partnerky vězněných mužů jsou zranitelnou skupinou v oblasti zdraví. Je třeba brát v úvahu, že 100 žen z tohoto vzorku bylo někdy také vězněno, což může do interpretace výsledků významně vstupovat. Výzkum ovšem ukázal alarmující frekvenci psychických problémů u nikdy vězněných žen, u nichž je lépe možné tuto skutečnost dávat do souvislosti s uvězněním partnera (Wildeman et al., 2013). Jiný výzkum uvádí, že 82 % (N 1482) žen mělo nejméně jednou vážný zdravotní problém jako jsou projevy klinické deprese nebo nějaké fyzické omezení, které zapříčinilo neschopnost docházet do práce (Mckay et al., 2018). Z fyzických zdravotních problémů jmenují kardiovaskulární nemoci, diabetes nebo obezitu (Lee et al., 2014). Lze namítat, že tyto problémy mohly mít před uvězněním svých partnerů. Uvěznění však mohlo tyto problémy zvýraznit. Každopádně můžeme konstatovat, že tyto ženy si zaslouží zvýšenou pozornost a je potřeba se o skupinu takových žen více starat v oblasti zdraví fyzického i psychického. Mohly by pomoci preventivní programy a pomoc zaměřená na seznámení žen s těmito riziky.

Stigmatizace okolím a vydírání od partnera

Stigmatizace je velmi závažným tématem a jejím následkem může být nevyhledání pomoci ze strany rodin. Stydí se za to a bojí se, že budou odsouzeny. Mnoho žen se setkalo s verbálním nebo přímo fyzickým obtěžováním. Časté je také vysmívání a vyhrožování (Codd, 2000). Okolí na ně může nahlížet jako na spoluviníky nebo si alespoň myslí, že to přeci musely vědět. Stigmatizace může vést až ke změně bydliště či identity členů rodiny v důsledku mediální pozornosti, která je věnována velmi závažným trestným činům (Scott & Codd, 2010).

Rodiny se mohly setkat s případy, kdy byly vydírány samotným odsouzeným. Toto se nejčastěji týká manželek nebo partnerek. Muž je citově vydírá, aby ho neopouštěly, aby s ním zůstaly i po dobu výkonu trestu (VT), v některých případech se objevuje výrazná žárlivost a tendence ke kontrole. Pokud mají děti, jsou předmětem vydírání také ony (Comfort, 2008). Tato situace je pro ženy velmi náročná a dostává se do ambivalentní pozice. Na jednu stranu by partnera chtěly opustit, ale na tu druhou je jim ho líto. Muž využívá svého postavení a nebere ohledy na partnerčiny city.

2.1.2. Copingové strategie a možnosti podpory

Ženy s partnery ve vězení jsou více zatížené vyrovnáváním se se sociálními a rodinnými důsledky uvěznění. Je pro ně důležité vytvořit si strategie, díky kterým bude absence partnera lépe snesitelná, a díky kterým si zvládnou udržet svůj zdravotní stav. Jedním z řešení je, že se primárně věnují péči o své vlastní zdravotní problémy, které mohou být spojovány s partnery zahrnutými do kriminální oblasti (Wildeman et al., 2013).

Strategie, které si ženy volí, mohou být jmenovány tyto: vyhýbání se dlouhodobému plánování, dosahování vyrovnání se bytí v okamžiku, vyhýbání se zvažování a přemýšlení o dlouhodobém dopadu uvěznění (Codd, 2000). Situace odloučení je možná do určité míry snesitelnější pro dvě specifické skupiny žen, které mohou čerpat přímo ze svého života. První skupinou jsou ženy s partnery, kteří prováděli již dříve práci, kvůli které nebyli doma (např. řidiči kamionů). Tyto ženy se snaží těžit ze strategií, které si vytvořily již předtím. Situaci uvěznění si mohou přirovnat k jeho dřívější práci a lépe se s tím vyrovnat. Druhou skupinou jsou starší partnerky, pro které mohou jako zmírňující faktor působit životní události a zkušenosti, kterých jistě mají více než mladší partnerky (Codd, 2000).

Ať už ženy mají podporu z oficiálních či neoficiálních zdrojů, tato podpora jim pomůže změnami lépe projít. Na druhou stranu negativní reakce okolí na uvěznění a nedostatek podpory z jakýchkoli stran mohou působit jako eskalující faktor a rozšiřovat těžkosti, s kterými se bude třeba vyrovnat. Podpořit partnerku mohou různé podpůrné skupiny, kde jsou lidé procházející si něčím podobným, kterým se mohou snadněji svěřit. Naberou zpět ztracenou sebeúctu vědomím, že v tom nejsou samy (Codd, 2000). Některé postupy těchto svépomocných skupin jsou však kritizovány (Scott & Codd, 2010). Skupiny by měly mít svá pravidla a moderátora. V jiném případě se totiž skupina může odklonit od svého původního záměru a účelu. Své nezastupitelné místo mají také neziskové organizace a jiné instituce.

2.2. Psychický dopad uvěznění na odsouzeného

Odsouzení nejsou homogenní skupinou. Je mnoho individuálních a jiných faktorů, které mají svůj podíl na prožívání jedince ve vězení. Během jednoho šetření v ČR v průměru 58 % (N 208) dotázaných odsouzených odpovědělo, že kladou největší důraz na zachování rodinných vztahů během VTOS a kolem 50 % (N 74) vypovědělo, že se nejvíce těší po propuštění na svoji rodinu (Blatníková et al., 2004). Zátěž odloučení s rodinou se může projevit na psychice odsouzených, jejich zdraví i motivaci s danou situací něco udělat. U některých mála jedinců může vězení zapůsobit jako hlavní motiv ke zlepšení. Tento účinek bude zásadní především u prvopachateli, kteří ještě nejsou tak daleko v rámci své kriminální kariéry a mohou ji snáze opustit. Bohužel se ukazuje, že spáchání prvního TČ má opačný efekt, především proto, že se rodina od člena odvrátí (Marešová et al., 2004). Důležitou se zdá podpora, ať už ze strany rodiny, věznice nebo organizací zvenčí.

2.2.1. Zátěž uvěznění v kontextu ztráty kontaktu s rodinou či partnerem

Nejvýznamnější bolestí celého uvěznění je pro mnoho vězňů omezený a regulovaný kontakt s jejich rodinami a přáteli. Stává se zdrojem stresu, obav a úzkostí (Scott & Codd, 2010). Vězni mohou vnímat vězení jako něco, co jim vzalo víc než jen svobodu. Často totiž zapříčiní rozpad partnerství či manželství (Comfort, 2008). V jedné studii se tak stalo u 30 % z celkového vzorku 641 mužů i žen (Comfort et al., 2018). Obava o udržení partnerství se zdá tedy reálná a zcela oprávněná. Odsouzení se také bojí, že je jejich partnerka na svobodě podvede. Stávají se více žárlivými a podezřívavými. Ptají se jich, kde byly, vyslýchávají je a celou situaci dělají nepříjemnější. Mohou tak přispět k rozpadu vztahu i sami (Comfort et al., 2018), protože partnerky toto podezřívání uráží.

Problém nastává i s dětmi. Uvězněný se nepodílí na chodu domácnosti ani na výchově svých dětí. Je tudíž jako autorita a fungující rodič na okraji a bude pro něho velmi náročné získat si respekt a živý vztah po propuštění. Jeho uvěznění může být špatným vzorem pro dítě, což v partnerce vyvolá oprávněný strach, že potomek převezme kriminální chování (Codd, 2000). Existuje i mnoho odsouzených, kteří nemusí mít rodiny. Jak vyplývá z rozhovorů, které uskutečnil Hála (2005), tito odsouzení závidí těm, kteří mají rodiny. Také uvádějí, že jsou jejich příbuzní zklamáni z této situace. Přitom ke zvládnutí může dopomoci právě návštěva příbuzných. Jedná se o nevšední zážitek, který alespoň trochu nabourá rutinu. Kontakt pro ně je velmi důležitý (Dixey & Woodall, 2012).

2.2.2. Potencionálně vyplývající pozitiva a možnosti podpory

Stává se, že odsouzený nepřišel do kontaktu se sociálními hodnotami a zvyky majoritní společnosti. U takového člověka není žádoucí vracet ho zpět do prostředí, které zastává jiné normy než většinová společnost. Může se jednat o maladaptivní chování, které vede ke kriminálnímu životu, a jedince to dostává do bludného kruhu. Cílem je nahradit staré vzorce chování zcela novými, které jsou ve společnosti nastavené a akceptovatelné (Prixová, 2018). Uvěznění dává v tomto případě příležitost zamyslet se nad svými dřívějšími činy a upevnit vztahy žádoucí. K tomu mohou pomoci pomáhající organizace, se kterými se ve vězení setká spíše než na svobodě.

Uvěznění může posílit rodinné vazby navzdory vynucenému odloučení. V tomto období vězni mohou uvažovat o jejich chování, mohou v sobě podnitit ztracený zájem o vztah a znovu objevit lásku. K tomu pomáhají návštěvy i psaní dopisů, kde mohou projevit náklonnost k protějšku (Scott & Codd, 2010). Tím si vytvoří nové vztahové vzorce a znovu zažijí radost ze vztahu (Comfort et al., 2018). Takové případy budou spíše ojedinělé. Ale pokud se podaří obnovit vztahy během uvěznění, jistě to bude mít mnoho pozitiv. V některých případech je pro partnerky vysvobozující uvěznění partnera. Jsou to případy neharmonických vztahů, ve kterých bylo časté napětí a konflikty, někdy dokonce týrání. Partnerka má poté větší svobodu a může žít v bezpečí, větším klidu (Comfort, 2008), mít méně starostí s péčí o partnera a udržení vztahu. To se týká také finančních zdrojů, kdy partnerka po uvěznění partnera přebírá kontrolu nad financemi. Někteří partneři totiž finance z rodinného rozpočtu utráceli za alkohol, hazardní hry a drogy (Scott & Codd, 2010).

Odsouzení potřebují podporu stejně jako jejich rodiny, spokojenost jedné strany může do jisté míry vyvolávat spokojenost druhé. Proto se nesmí zapomínat ani na vězně a jejich

ošetření z důvodu ztráty kontaktu s vnějším okolím. Z jednoho výzkumu vyplynulo, že je pro odsouzené nejdůležitější důvěra a ochota institucí z pomáhajícího sektoru (Tomášek, 2017). Tato skutečnost je pochopitelná, jelikož odsouzený nemusí mít žádné blízké, kteří by za ním do věznice docházeli. Vybudovat si důvěru alespoň v někoho a mít se o koho opřít, byť se jedná o organizaci, je pro ně získáním naděje.

Když už mají sociální okolí, které je nezavrhl, tak se jim podpory dostává především od partnerek a rodinných členů. Jsou pro ně zejména emocionální podporou (Scott & Codd, 2010).

3. Posilování vnějších vztahů během VTOS

Posilovat vztahy během VTOS lze několika způsoby. Hlavním se zdají být samotné možnosti kontaktu ve věznici, které jsou zmíněny v první podkapitole. Dále to jsou programy zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů, kam spadají extramurální aktivity, což je blíže probráno ve druhé podkapitole. Svůj nemalý podíl má i přístup personálu věznice.

3.1. Možnosti kontaktu uvězněného s rodinou

Existují tři hlavní druhy kontaktu ve vězení: dopisování, telefonování a osobní návštěvy. Do nepřímého kontaktu se řadí přijímání balíčků.

Dopisování a přijímání balíčků

Tento druh kontaktu u nás upravuje § 17 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů (o VTOS) v případě korespondence a § 24 v případě přijetí balíčku. Dopisování není omezeno a odsouzený tak činí na svůj náklad. Zároveň se psaní dopisů jeví jako nejjednodušší a také nejlevnější forma udržování kontaktu. V jedné studii se jednalo o nejrozšířenější druh komunikace, přičemž respondenti tvrdili, že každý týden 68 % (N 1 482) z nich psalo svým partnerkám a 55 % dostávalo dopis od svých partnerek (Mckay et al., 2018).

Telefonní kontakt

Podmínky užívání telefonu u nás uvádí § 18 zákona o VTOS (1999). Náklady si hradí opět sám odsouzený. Jiná studie uvádí jako nejrozšířenější druh komunikace právě tento se zastoupením 92 % (N 233). Nejfrekventovanější je ze strany rodiny a poté od partnerek (Vigne et al., 2005).

Osobní návštěvy

Návštěvy jsou u nás upravovány § 19 zákonem o VTOS (1999). Odsouzený má právo na návštěvy jednou za měsíc na 3 h, kterých se mohou účastnit maximálně čtyři osoby včetně nezletilých dětí.

Z jednoho výzkumu vyplývá, že z dotázaných partnerek (N 319) jich 48 % navštěvuje své partnery nejčastěji jednou týdně a 23 % dvakrát až třikrát týdně. 89 % partnerek využívá osobní dopravu do věznice a pouze 9 % tam dojíždí hromadou dopravou (Reznick et al.,

2011). Mnoho vězňů si stěžuje na velmi krátký čas, který jim je umožněn k setkání s rodinou (Dixey & Woodall, 2012). V některých věznicích proto fungují i celodenní rodinné návštěvy, které ovšem nejsou dostupné všem vězňům. Hrozí zde vyšší výskyt pašování nelegálních látek či předmětů. Takže musí být výběr z vězňů velmi pečlivý. Avšak i přes rizika jsou zkušenosti z těchto rodinných dnů velmi pozitivní (Scott & Codd, 2010).

Někdy se stává, že nelze uskutečňovat osobní návštěvy, ať už z důvodů osobních (nedostatek finančních prostředků, špatný zdravotní stav, velká vzdálenost) či vnějších (zákaz návštěv). V těchto případech se začínají objevovat nové možnosti v podobě online spojení (Hála et al., 2017). Platformy jako Skype umožňují využitelné alternativy (Dixey & Woodall, 2012).

3.2. Program zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů

V ČR jsou programy zacházení upraveny § 41 zákonem č. 169/1999 Sb. o VTOS a vyhláškou č. 345/1999 Sb., Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (řádem VTOS).

Ve věznicích existuje mnoho programů zacházení, které se zaměřují na rozdílné oblasti podle potřeb daného jedince. Nejčastějšími tématy jsou hledání zaměstnání a s tím související zaměření na finanční situaci, vedení zdravého životního stylu v podobě absence návykového chování a v neposlední řadě udržování rodinných vazeb. Každý z programů zahrnuje více či méně práci s rodinou odsouzeného. Na tuto oblast se primárně zaměřuje program zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů.

Program se sestává z extramurálních programů, které se zaměřují na udržování a posilování interpersonálních vztahů u odsouzených, zejména již existujících vazeb. Snaží se především ukotvit jeho sociální zázemí ať už s rodinou či s přáteli. Spadá sem i vytváření nových kontaktů s pomáhajícími profesemi (Priřová, 2018). Mezi extramurální aktivity u nás patří přerušení VT až na 20 dní jako forma odměny nebo z rodinných důvodů až na 10 dní (§ 56 odst. 1 a 2 zákona č. 169/1999 Sb., o VTOS), opuštění věznice až na 24 h v souvislosti s návštěvou nebo programem zacházení (§ 19 odst. 8 a § 45 odst. 2 písm. g) zákona č. 169/1999 Sb., o VTOS) a akce mimo věznici (§ 51 odst. 3, § 52 odst. 6 a § 53 odst. 6 řádu VTOS). Podle Statistické ročenky VS ČR (2019) byla udělena nějaká forma výše zmíněných aktivit u 17 944 vězňů osob. V jednom českém šetření se oblast utváření vnějších vztahů ukázala mezi odsouzenými jako nejoblíbenější (Blatníková et al., 2004).

Do tohoto programu lze také zařadit jakékoli formy posilující kontakt během VT. Jedná se o dopisování, telefonní spojení a osobní návštěvy. Nově spojení přes aplikaci Skype.

Důležitou roli hrají také zaměstnanci. Vězeňský personál by měl být dobře vybrán a proškolen, jelikož zásadně přispívá k psychosociální atmosféře ve věznici. Příznivý dojem vyvolá jak na straně odsouzeného, tak i na straně rodiny odsouzeného (Hála et al., 2017).

Účinnost programů zacházení zvyšují rodinné vazby, které si zachovají i po propuštění. Mohou je posilovat samotní zaměstnanci a zaměřit se na aspekty, které se zdají významné k efektivitě programu. Z jednoho výzkumu vyplývá, že důležitými faktory k zachování partnerství i po propuštění jsou prožívané štěstí ve vztahu, udržování kontaktu během uvěznění a společná výchova dítěte. Jiné faktory jako manželství nebo komunikační schopnosti se ukázaly jako méně podstatné (Comfort et al., 2018). Tento fakt by se mohl brát v úvahu při vytváření programu zacházení. Biedermanová (2013) navíc upozorňuje na účelovou motivaci spojenou s účastí na programech z důvodu PP nebo přeložení. Tato nevídaná strana věci ztěžuje výběr vězňů do těchto problémů, a snahu vybrat na základě skutečné motivace ke zlepšení. Není však vyloučeno, že program bude mít na vězně dopad i přes jeho účelový záměr.

3.3. Vybrané organizace a programy zaměřené na rodiny odsouzených

Nejprve se podívám na organizace a programy v zahraničí a následně v ČR.

Organizace a programy v zahraničí

Z několika programů jmenuji program Family Matters: Family Wellness Education z USA, který se vyvíjel po dobu pěti let. Je určen lidem ve vězení. Podílelo se na něm několik odborníků a je založen na teorii rodinných systémů a teorii připoutání. Účastníky učí, jak fungují rodinné systémy, pomáhají jim pochopit tyto systémy ve svých primárních rodinách a budují s nimi zdravější vzorce. Dále je informují o podobách vazby – připoutání se členy rodiny. Kurz je rozdělen do čtyř okruhů: rodinné systémy, akce a reakce, léčení a naděje a vzácné dítě. V každé části se seznamují s různými informacemi, strategiemi, způsoby nahlížení na rodinu i na sebe (Bell & Cornwell, 2015). Zajímavou formou lidové tradice v USA je fotografování ve věznici s rodinou během návštěvy. Fotografiemi poté zdobí návštěvní místnosti (Fleetwood, 2015), čímž zpříjemňují celkovou atmosféru.

Z **Anglie** uvedu jako příklad tři organizace. První z nich je organizace The Partners of Prisoners and Families Support Group (POPS), která podporuje více než 200 000 rodin během uvěznění člena i po propuštění. Buduje návštěvní centra v 11 věznicích za účelem vytvoření příjemnější atmosféry během návštěvy (POPS, n.d.). Dalšími organizacemi jsou The Help and Advice Line for Prisoners' Friends, Partners and Families (HALOW), které provozuje návštěvní centra pro věznice, a National Prisoners' Families Helpline website for England and Wales, které nabízí především telefonickou podporu. Nevýhodou v Anglii a Walesu je neexistující ustanovení o rozšíření manželských návštěv, nejsou tedy povoleny soukromé návštěvy. Proto jsou možnosti intimního kontaktu velmi omezené (Codd, 2000; Scott & Codd, 2010). Pro členy rodiny se ale zdá důležitější možnost spolu trávit čas a popovídat si než preference sexuálního styku (Scott & Codd, 2010).

Organizace a programy v ČR

U nás chybí podobný komplexně zaměřený program jako výše zmiňovaný Family Matters. Je zde ovšem několik organizací, které se této oblasti věnují. Vyjmenuji jako příklad organizace, se kterými jsem provedla výzkum. Informace čerpám z jejich webových stránek.

Komunitní centrum Dismas

Své služby nabízí především pro rodiny s dětmi, které čekají na svého odsouzeného manžela/tátu. V jejich centru nalezneme dětskou hernu, dětské dílny, divadlo pro děti a kurzy pro rodiče. Mezi jejich aktuální projekty patří Podpora odsouzených a jejich rodin při navázání a udržení kontaktu, který je spuštěn již druhým rokem. V rámci něho nabízí individuální poradenství, materiální podporu a individuální či rodinnou terapii. Všechny služby jsou poskytovány zdarma (Dismas, n.d.).

Mezinárodní vězeňské společenství (MVS)

MVS je křesťanské sociální hnutí, které nabízí svoji pomoc bez rozdílu. Je zde pro všechny, kterých se nějakým způsobem dotkl TČ. Vzniklo v roce 2010 a od září 2019 jsou součástí Asociace organizací v oblasti vězeňství (AOOV). Tato organizace je činná v několika projektech, z nichž rodiny se týká: Andělský strom (vánoční dárky pro děti odsouzených), Andělský kemp (letní tábor pro tyto děti), Andělský klub (každotýdenní setkávání těchto dětí), Den s dítětem (setkání celé rodiny ve vězení) a Poradenství a péče o rodiny odsouzených (podpora v těžké životní situaci způsobené odsouzením člena rodiny). Rodiny podporují psychicky i materiálně (MVS, n.d.).

Rubikon – Komunitní centrum a zahrada Kotlaska

Toto centrum provozuje jako svůj projekt od roku 2017 nezisková organizace Rubikon. Hlavním cílem je pomoc lidem s trestní minulostí a jejich rodinám. Nabízí dluhové a pracovní poradenství. Přímo komunitní centrum Kotlaska nabízí rodinné poradenství pro rodiny a jejich blízké, které mají někoho ve vězení nebo již propuštěného. Těmto klientům je k dispozici svépomocná skupina, sociální a právní poradenství, informace o možnostech kontaktu ve vězení a pomoc při návratu blízkého člena rodiny z vězení (Kotlaska, n.d.).

Za branou

Jedná se o občanské sdružení, jehož posláním je pomoc osobám ve vězení a jejich rodinám, což vede k úspěšné reintegraci těchto lidí. Kladou důraz právě na tyto vztahy odsouzeného s rodinou. Nabízí svépomocnou skupinu od roku 2011, dále právní a psychologické poradenství a materiální podporu (Za branou, n.d.).

Výzkumná část

4. Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumu je proniknout do tématu interpersonálních vztahů u odsouzených pomocí dvou zdrojů – vybraných organizací a věznic ČR. Konkrétně je to snaha porozumět hlavním potížím, které řeší odsouzení a jejich blízcí, jakou pomoc by v rámci těchto vztahů potřebovali a postihnout její podobu, ve které je v současné době nabízena. Zjištěné poznatky dále porovnat a vyvést z nich konkrétní návrhy přínosné do penitenciární praxe směrem k programům zacházení a podpoře kontaktu odsouzeného s blízkými realizovaných ve věznicích, dále směrem cílené sociální a psychologické podpory odsouzených a jejich blízkých a také do postpenitenciární péče.

Výzkumné otázky se dělí na tři hlavní okruhy:

- Specifika odsouzených a jejich blízkých: Jaké jsou jejich potřeby v kontextu těchto vztahů? Jaké obtíže zažívají v této oblasti?
- Současná praxe: Jaká je současná praxe péče a podpory těchto klientů a jejich vztahů? Jaké přidružené problémy vznikají v rámci této péče a podpory?
- Prostor pro zlepšení: Jaké jsou možnosti rozvoje této podpory u nás?

Tyto základní výzkumné otázky jsou dále rozvedeny do podotázek s ohledem na to, zda šetření probíhá v rámci věznice či organizace pro podporu rodin odsouzených (viz Příloha 1).

5. Design výzkumného projektu

5.1. Typ výzkumu

Téma interpersonálních vztahů u odsouzených k VTOS není u nás zatím příliš prozkoumáno, proto jsem si k dosažení výzkumného cíle zvolila metodu kvalitativního výzkumu, která se zdá být nejvhodnější pro úvodní exploraci. Mezi další výhody kvalitativního šetření patří získání detailnějšího a podrobnějšího pohledu na danou věc a umožnění navrhovat teorie nebo další postupy (Hendl, 2016). Úvodní explorace je vhodná v nepříliš probádaných oblastech, kam toto téma patří. Skrze kvalitativní výzkum mohu hlouběji nahlédnout do této specifické oblasti a tím získat konkrétní příklady témat a problémů, které mohou být později podrobeny dalšímu výzkumu. Je to metoda, která pomůže proniknout do souvislostí konkrétních fenoménů, s kterými lze poté dále pracovat.

5.2. Postup výzkumu

Nejdříve byl určen výzkumný plán, vhodná metoda a byly formulovány hlavní výzkumné otázky. Poté byly osloveny organizace a věznice. V návaznosti na výzkumné otázky byly vytvořeny otázky do rozhovoru, kam byly zařazeny i rozšiřující doplňkové otázky (viz Příloha 1). Odpovědi na výzkumné otázky jsem si naplánovala získat pohledem zaměstnanců těchto dvou institucí – pohled neziskových organizací (NO) zabývajících se rodinami odsouzených a pohled věznic. Jednotlivé postupy se původně neměly lišit v rámci obou institucí. Data jsem chtěla sbírat formou osobních setkání skrze rozhovor se všemi respondenty. Aktuální pandemická situace mě však donutila proces sběru dat upravit, což nyní konkrétněji popíšu. Je ještě třeba dodat, že by se výzkum stal časově i finančně velmi náročným, kdybych měla realizovat osobní setkání napříč věznicemi, které by s účastí souhlasily. Takto se výzkum stal reálnějším.

Vhledem k povaze kvalitativního výzkumu jsem chtěla získat čtyři respondenty z NO a tentýž počet i z věznic. Oslovení institucí probíhalo zprávou skrze elektronickou poštu, která byla doručena vybraným lidem na e-mailovou adresu uvedenou na webových stránkách institucí (jednalo se o ředitele, vedoucí, asistenty ředitelů). Odpověděly již osoby, které byly následně účastníky rozhovoru, nebo mi na vybrané osoby byl skrze e-mail přeposlán kontakt. V případě organizací jsem oslovila čtyři předem vybrané, ozvaly se osoby buď zaměstnané v daném objektu nebo tam působily na bázi dobrovolnictví. V případě věznic jsem jich oslovila devět. Zpět odpověděly celkem čtyři, dvě z nich s odpovědí, že nemohou mé prosbě vyhovět. Zbylé dvě, které s účastí souhlasily, mi předaly kontakty

na dané zaměstnance a já se jim ozvala také skrze e-mailovou adresu. Jednu věznicí zastupovala sociální pracovnice a druhou psycholožka. Vždy se jednalo o jednoho zástupce celé instituce. Domluva s konkrétními informacemi již probíhala pouze s nimi. Tento proces oslovování se prolínal se získáváním dat.

Co se týče organizací, tak rozhovory probíhaly v době od září do prosince 2020 se čtyřmi respondenty. Na rozhovor byla vyhraněna zhruba jedna hodina a sami účastníci si zvolili datum tak, aby to vyhovovalo jejich časovým možnostem s tím, že jim bylo řečeno, že rozhovor bude dlouhý zhruba 1 h. U jednoho respondenta jsem rozhovor uskutečnila při osobním setkání v místě sídla organizace, u druhého měl také proběhnout tváří v tvář, ale vzhledem k nedorozumění ohledně data se nakonec uskutečnil přes komunikační online platformu, přes kterou proběhl i třetí rozhovor. Poslední rozhovor byl započat také online, ale vzhledem k technickým potížím se dokončil telefonním hovorem. Všichni respondenti souhlasili s nahráváním rozhovoru s tím, že nahrávka bude sloužit pouze pro účely mého výzkumu a následně bude smazána.

S věznicemi byl postup následující. Oslovování e-mailem probíhalo od půlky listopadu 2020 do ledna 2021. Vždy byly osloveny dvě věznice a pokud se zhruba do dvou týdnů neozvaly nazpět, napsala jsem prosbu o žádost s účastí na výzkumu dalším dvěma. Vzhledem k již rozvinuté pandemické situaci byly respondentům nabídnuty tři možnosti průběhu kladení otázek: přes osobní setkání, komunikační online platformu nebo e-mailovou komunikaci. Oba respondenti si vybrali možnost e-mailové korespondence. Otázky jsem jim tedy zaslala na jejich e-mailovou adresu podle dohody a čekala na odpovědi, které přišly zhruba do jednoho týdne. Od jedné věznice jsem získala data v listopadu 2020 a od druhé v lednu 2021.

5.3. Metody získání dat

Sběr dat u organizací probíhal formou polostrukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami. Výběr této metody jsem zvolila z důvodu zvýšené pravděpodobnosti, že se data získaná z každého rozhovoru nebudou příliš strukturně lišit (Hendl, 2016). Zaručuje to možné pozdější porovnání. Hlavní otázky byly formulované na základě tří výzkumných okruhů. Otázky jsem měla předem připravené v pořadí od obecnějšího (cílová klientela, druh služeb, ...) po specifitější (konkrétní témata, dobrá praxe, ...) (viz Příloha 2). Na závěr byla položena otázka, zda je ještě něco, co by k tomu chtěli říct, avšak nikdo z respondentů nic nedodal. Některé odpovědi zaznívaly již během jiné otázky, některé bylo třeba upřesnit,

takže jsem jejich kladení přizpůsobovala těmto skutečnostem. Každý z rozhovorů trval zhruba od 20 do 50 minut. Před samotným rozhovorem jsem si zajistila ústní souhlas s pořízením záznamu.

Sběr dat u věznic probíhal alternativní formou kvalitativního dotazníku s otevřenými otázkami (Hendl, 2016). Otázky byly formulované podle tří hlavních okruhů a byly připravené opět od obecnějšího ke specifitějšímu (viz Příloha 2). Jako poslední byla zařazena otázka, kde mohli sdělit cokoli, co je k tomu napadá, což využil pouze jeden respondent. Byly administrovány přímo na e-mailovou adresu respondentů, tuto možnost si zvolili sami dotazovaní. Spolu s otázkami jsem jim poslala upřesnění, že pokud by něčemu nerozuměli, mohou se na mě obrátit zpět. Odpovědi mi zaslali opět na e-mail s tím, že se mohu na cokoli doptat, pokud by něco nebylo srozumitelné. Zodpovězeny byly všechny otázky. Dotazník se vrátil zhruba do týdne od odeslání.

5.4. Metody zpracování a analýzy dat

Ke zpracování dat jsem využila obsahovou analýzu kvalitativního výzkumu, která analyzuje texty s cílem rozkrýt jejich vlastnosti a témata vzhledem k předem položené výzkumné otázce (Hendl, 2016). Analýza měla také prvky tematické analýzy, která z textu napomáhá vydělovat často se opakující témata a je tak vhodná k použití v rámci psychologických kvalitativních výzkumů (Braun & Clarke, 2006).

Rozhovory od respondentů z NO byly nejprve doslovně přepsány (i s nespisovnou češtinou), aby bylo umožněno detailnější proniknutí do problematiky. Poté jsem si otázky s odpověďmi roztřídila na základě výzkumných otázek do tří okruhů. Existují tři druhy kódování: otevřené, axiální a selektivní kódování (Hendl, 2016) Využila jsem pouze otevřené kódování, a to při hledání hlavních výzkumných otázek a podotázek tří okruhů napříč celého rozhovoru. Jakmile jsem takto zařadila do každého okruhu konkrétní odpovědi a hlavní myšlenky, začala jsem vyhledávat opakující se témata v prvním okruhu napříč všemi rozhovory. Tak jsem postupovala i se zbývajícimi dvěma okruhy. Témata se společnými prvky jsem pojmenovala nadřazenou oblastí. V rámci některých témat jsem vyčlenila i kategorie. Poté k těmto kategoriím byly vybrány konkrétní příklady, které lépe dokumentují danou problematiku. U nezapadajících odpovědí do hlavních tří okruhů, jsem zvážila informační hodnotu, a byly buď zařazené jako poznámka k danému tématu nebo nebyly zahrnuty do výsledků vůbec. Jednalo se o takové odpovědi, které nebyly relevantní k výzkumnému cíli bakalářské práce (BP).

Stejný postup byl zvolen s daty získanými od respondentů z věznic. Zde nebyla třeba deskripce, takže jsem ihned začala rozdělovat odpovědi do tří hlavních okruhů. Dále byl postup totožný.

Výsledky analýzy od respondentů z NO i věznic jsem sloučila dohromady v rámci mého stanoveného cíle zaměřením se na danou problematiku z pohledu dvou zdrojů. Sloučené výsledky tedy kopírovaly tři výzkumné oblasti. Tento přístup měl také výhodu toho, že témata mohly být porovnány napříč oběma institucemi. Díky tomu jsem některé z nich na závěr vyhodnotila jako shodné nebo rozdílné.

5.5. Výzkumný soubor

Vzhledem k typu výzkumu nebylo třeba předem definovat konkrétní osoby, na které bude rozhovor cílit. Stačilo, pokud splnily kritérium týkající se toho být dobrovolníkem nebo být zaměstnán v případě organizací a být zaměstnán jako psycholog nebo sociální pracovník v případě věznic.

Celkem bylo kontaktováno 13 institucí, 4 organizace a 9 věznic. Šest z nich souhlasilo s účastí (4 organizace, dvě věznice). Respondentů, kteří se účastnili výzkumu, bylo ve výsledku 6 (1 muž, 5 žen), čtyři respondenti zastupovali organizace a dva respondenti věznice.

Co se týče organizací, hlavní podmínkou bylo, aby jejich služby byly nabízeny alespoň v malé míře rodinným příslušníkům a blízkým odsouzených ve VTOS. Chtěla jsem získat obecný pohled na tuto problematiku, proto dalším kritériem bylo oslovit již známé organizace s velkou praxí. Vybrala jsem ty, jejichž jméno se často objevovalo v českých pramenech (závěrečné práce, internetové články, sociální sítě) a které mi to nejčastěji vyhledalo po zadání hesla souvisejícího s rodinou odsouzených na internetovém prohlížeči. Také jsem je zvolila na základě *Mapy organizací v trestní justici* organizace Rubikon (<https://www.rubikoncentrum.cz/mapa-organizaci/>), podle odpovídající klientely shodující se s výzkumným cílem. Na základě toho všeho jsem usoudila, že se pohybují v této oblasti již delší dobu a tím si získaly pověst. Nacházejí se v hlavním městě Praha, některé z nich jsou rozšířené do jiných větších měst (Brno, Ostrava, ...). Jednalo se o Rubikon centrum, z.ú., Občanské sdružení Za branou, z.s., Mezinárodní vězeňské společenství, z.s. a Komunitní centrum Dismas (respondenti souhlasili s uvedením jména organizace). Podrobnější informace o jednotlivých organizacích se nachází na jejich webových stránkách. Jsem si vědoma, že existuje mnohem více center v rámci jednotlivých krajů, které jsou méně

známá. Nicméně svoji praxi ještě nemusí mít vytvořenou a pracují s menším počtem klientů než výše zmiňované organizace. Tyto organizace či spolky tedy nemají takový rozsah zkušeností s danou problematikou, proto jsem se rozhodla je nezařadit.

Věznice jsem zařadila z toho důvodu, abych zjistila, jak se pracuje s odsouzeným z hlediska podpory partnerských a rodinných vztahů během VTOS a zda jsou skutečně využívány služby organizací, které cílí na jedince již v době výkonu. K tomu sloužilo následné sloučení výsledků od obou zdrojů, což informace doplnilo a poskytlo komplexnější pohled. Zde přibyla podmínka toho, aby daná osoba byla zaměstnaná na postu buď psycholog/psychologa nebo sociální/ho pracovníce/pracovníka. Psychologa jsem zvolila z důvodu, který vyplývá z náplně jeho práce. Ve věznicích často vede terapeutické skupiny, účastní se programů zacházení a odsouzení ho mohou vyhledat při problémech např. s rodinou. Důvodem zvolení sociálního pracovníka byl především jejich častý kontakt s odsouzenými. Znájí osobní i rodinné problémy, organizace věnující se tomuto problému, odsouzenému pomáhají při hledání zaměstnání a při mnohých jiných problémech (Hála et al., 2017). Do kontaktu s nimi se tedy mohou dostat nejčastěji a mohou znát celou jeho rodinnou situaci.

Výběr respondentů byl zcela podřízen dostupnosti cílovému souboru. Také byl na samotném uvážení jednotlivých subjektů a na jejich ochotě zúčastnit se výzkumu. Kromě oslovení daných institucí jsem nezasahovala do konkrétního výběru jedince k rozhovoru.

5.6. Etika výzkumu

Oblast vězeňství je velmi citlivé téma, které má řadu etických problémů. V první řadě se zaměřím na výzkumný soubor. Jelikož se jednalo o zástupce, kteří reprezentovali danou organizaci nebo věznici, tlak na ně mohl být veliký. Myslím si, že toto mohlo být částečně ošetřeno apelováním na jejich dobrovolnost se zúčastnit.

Další napětí se zřejmě objevilo během odpovídání na otázky. Zástupci organizací měli toto trochu těžší, jelikož proběhl rozhovor naživo. U některých otázek tedy mohli zaváhat, jak odpovědět, pokud by odpovědi měly organizaci „pošpinit“. Snažila jsem se před rozhovorem opět zdůraznit dobrovolnost účasti a možnost neodpovídat na nějaké otázky, čímž se snad eliminoval strach z možných choulostivých odpovědí. Nikdo ale této možnosti nevyužil. U těchto rozhovorů jsem také využila možnost nahrání záznamu pro účely této BP, pro něhož jsem si předem zažádala o ústní souhlas. Nahrávka byla po deskripci smazána a data po zpracování také.

Na straně věznic proběhl sběr dat pouze virtuálně. Možnost neodpovědět jim byla také nabídnuta. Jelikož ale na ně nespadal tlak přímého pozorování, nemusel tento problém z tohoto důvodu ani nastat. Každopádně ho moha zapříčinit samotná instituce, kterou zastupovaly. Věznice si často chrání některé postupy před veřejností, a proto se může zdát, že se některým otázkám vyhnou či na ně neodpoví se všemi podrobnostmi. Toto lze pochopit a respektovat.

Respondentům bylo slíbeno a v rámci BP také dodrženo, že data budou anonymizována po jejich obdržení e-mailem, s čímž byli seznámeni a tvořilo to součást souhlasu s účastí. Z důvodu ochrany respondentů nejsou uvedeny konkrétní věznice, v nichž výzkum proběhl. Organizace zmíněny byly, s čímž respondenti souhlasili buď přímo po rozhovoru nebo následně po něm v e-mailové korespondenci. Nemělo by se stát, že by odpovědi respondentů byly spojeny jak s jejich konkrétní osobou, tak i s konkrétními organizacemi a věznicemi. Toto jsem kontrolovala i po obsahové stránce, aby instituce nebyly identifikovatelné např. skrze nabízené jedinečné programy.

Všichni zúčastnění budou mít uzavření naší spolupráce ve zpětné vazbě, kterou jim snad poskytne moje práce. Jsem s respondenty domluvená, že jim ji zašlu na e-mailové adresy. Tím dané téma budou moct uzavřít.

6. Výsledky

Upozorňuji, že poznatky, které vyplynuly z rozhovorů, vycházejí z názorů a postojů vybraných zástupců organizací a věznic a rozhodně tím nekladu rovnítko k názoru instituce jako celku. Výsledky jsou zahrnuty souhrnně, jak pro informace respondentů z NO, tak pro respondenty z věznic, podle tří výzkumných okruhů. V každém okruhu jsou kurzívou nazvané nadřazené oblasti témat, které jsem si otevřeným kódováním pojmenovala. V každé oblasti jsou tučně zvýrazněná důležitá témata opakující se napříč odpověďmi, která jsem identifikovala pomocí obsahové analýzy. V rámci některých témat jsou dále uvedené kategorie a v závorkách jsou upřesněny konkrétní příklady. Kurzívou a v uvozovkách jsou přímá sdělení respondentů.

6.1. Specifika odsouzených a jejich blízkých

V tomto okruhu se objevila témata, se kterými nejčastěji do rozhovoru přicházejí odsouzení a jejich rodiny se zaměstnancem věznice nebo organizace, další oblastí jsou potřeby těchto klientů, které respondenti vydedukovali za dobu praxe s nimi, a poslední oblastí jsou negativní fenomény, které se objevují u jednotlivců ale i v rámci vztahu odsouzený a jeho rodina.

Nejčastěji objevující se témata klientů, která řeší

Pro větší přehlednost tuto oblast rozdělím na dvě části, které se týkají rodin, a které se týkají odsouzených. Prvním tématem na straně rodin je **hledání informací**. Zde jsem vytyčila dvě kategorie – neznalost situace (nerozumí rozsudku, nevědí, co mají dělat dále, proč se tak stalo) a zisk kontaktů (na koho se mohou obrátit, kde získají materiální pomoc). Cílem je získat přesné informace a vysvětlit celou situaci, na základě čehož mohou dále jednat. Dalším tématem je **prožívání situace**. Zahrnuje kategorie emoce vyplývající přímo z důsledku odloučení partnera (smutek, strach, obavy), emoce vyplývající z celkové situace uvěznění někoho blízkého (stud, obava stigmatizace) a otázka sdělení situace okolí (rodiny často nechtějí říct nikomu dalšímu, že mají někoho ve vězení; nevědí, zda to říct dětem nebo si to nechat pro sebe). Třetí téma, které jsem identifikovala, je **propuštění blízkého**. Jednotlivé kategorie, které rodiny v rámci toho řeší, jsou bydlení (návrat zpět do jejich sociálního prostředí, jak to bude probíhat, jak nastavit vztahy), zaměstnání (míra podpory) a zdravotní stav odsouzeného (řešení závislosti). Posledním tématem jsou **ekonomické obtíže** rodin (sociální propast, nemají základní věci pro děti nebo pro sebe).

Na straně odsouzených je to téma **odloučení od partnerky nebo rodiny** s kategoriemi emoce (tíha odloučení, strach o členy rodiny, jejich zdraví a život) a negativní důsledky (podezírání z nevěry partnerů, skutečné nevěry). Dalším tématem jsou samotné **vztahy odsouzeného s rodinou** s kategoriemi změna kvality vztahu (neshody v partnerských a rodinných vztazích – „Disociální jednání odsouzených může zapříčinit špatné vztahy v rodině.“, „rodina je narušená a vztahy se dávají těžko dohromady“) a ztráta kontaktu odsouzeného a blízké osoby (opuštění odsouzeného rodinou nebo partnerkou – „Například se rodina může za odsouzeného stydět a aby jim nedělal ostudu, raději na něho zanevrou.“, odmítání komunikace, obrátí se k němu zády). Se ztrátou kontaktu pomůže sociální kurátor, který rodinu osloví, avšak rodina může vzkázat, ať se odsouzený o kontakt nesnaží, a i když svolí s posláním dopisu, není jisté, že odpoví. Na druhou stranu někteří odsouzení neměli rodinu (rodiče, prarodiče) nebo dlouholetou partnerku ani před uvězněním.

Společné téma je **kontakt s dětmi**. Zde jsem vymezila kategorie přístup odsouzeného (nevědomost, jak s nimi navázat kontakt; nemá k němu možnost, prožívání negativních emocí kvůli odloučení s dítětem; výjimkou se stává, že odsouzený nechce, aby za ním rodina přijela kvůli prostředí věznice), přístup partnerek (nechtějí děti brát do prostředí věznice, bývalé partnerky zakazují kontakt dítěte s odsouzeným) a přístup dětí (např. ani ony samy nechtějí do vězení za otci, jelikož je nepoznávají z důvodu dlouhého odloučení).

Potřeby klientů

Opět oblast rozdělím na dvě části, protože potřeby se v rámci obou skupin mohou obsahově lišit. Hlavní potřeba rodiny je podle respondentů **sdílení**. Zde jsem určila kategorie prožívání (jen tak si popovídat o situaci, sdělit emoce z toho vyplývající, vědět, že na to nejsou sami) a zkušenosti (zkušenosti od jiných v podobné situaci, zkušenost toho). S touto kategorií souvisí téma **svépomoci**. Kategorie jsem vymezila jako nejčastější klienti (rodiče odsouzených, manželky, partnerky a někdy babičky nebo sourozenci – především sestry), přesné informace (řešení aktuálních témat – např. v jedné NO si zvou kolegy na určitá témata – dávky, bydlení, zaměstnání, závislosti; u jiné mají pracovníka, který má sám zkušenosti s uvězněním, takže může předat vlastní postřehy) a výhody (vzájemná podpora všech členů – sdílení čekání, povzbuzení, vědomí, že nejsou sami; předávání praktických zkušeností, čerpání od ostatních – kolikátou dali šanci blízkému ve vězení, jak si ten vztah nastavit, otázka kontaktu ve vězení). Poslední téma je potřeba **podpory**, a to psychologické nebo sociální (kvůli ztrátě jednoho platu).

Potřeby odsouzených jsou velmi podobné. Podle respondentů je hlavní potřebou **umožnění kontaktu**, kde jsem vymezila kategorie nepřímý kontakt (skrže dopisy, telefonní spojení) a přímý kontakt (fyzický kontakt – objetí od partnera nebo dítěte). Druhou potřebou je **sdílení** (popovídat si s někým). Jeden z respondentů z věznice vnímá potřebu **normálního fungování rodiny** odsouzeného (duševně i materiálně, „*nejvíc by potřebovali být doma, aby vztahy fungovaly*“) a dále důležitost **ponaučení**, které by si měl odsouzený z trestu vzít a v budoucnu ho neopakovat („*páchání trestné činnosti je ale rozhodnutím každého z nich*“). Druhý respondent z věznice naopak nevnímá žádné další potřeby odsouzených v rámci věznice, protože „*už využívají možnosti spolupráce s odbornými zaměstnanci, kteří jim pomáhají problémy řešit, lze zprostředkovat i kontakty na podpůrnou sociální síť pro členy rodiny*“.

Negativní fenomény spojené s cílovou klientelou, rizikové faktory

Respondenti zmiňují téma, které jsem nazvala **vzdělání**, kam patří horší celková gramotnost a komunikace těchto jedinců. Toto se zdá být překážkou pro jednotlivé instituce, je tím totiž zhoršeno navázání vztahu mezi nimi. Tito lidé si často ani neumí říct sami o pomoc. Další téma jsem pojmenovala **maladaptivní chování** s kategoriemi chování rodiny (spolupodílení rodiny na další trestné činnosti ve věznici – ojedinělé propašování nelegálních látek do věznice skrže děti, „*Dále vytypováváme osoby, které by se mohly podílet společně s vězni na distribuci nedovolených látek a předmětů do věznice.*“; recidiva je považována za normální, kriminální minulost v rodině ať už z pozice pachatele nebo oběti – „*A to hlavně z toho důvodu, že trestnou činnost páchali i jejich rodiče, prarodiče apod. Vyrůstali s tím.*“) a účelové chování odsouzených (např. účastní se nějakého programu, jen aby měli možnost dřívějšího PP, využívání rodiny – „*Odsouzení jsou často zadlužení a rodinu se snaží využít jako zdroj příjmu.*“). Další téma se týká **nežádoucích vztahů odsouzených** (spolupachatelé na svobodě, vztahy navázané během VT s destruktivním charakterem – s jinými odsouzenými na eskortách, s civilními osobami na pracovištích mimo věznici). Mezi **další rizikové faktory** patří špatná výchova a celkově nezodpovědný život („*Pro některé děti z dysfunkčních rodin by pak bylo snad možná vhodnější, kdyby vyrůstaly v dětských domovech nebo náhradních péčích.*“).

6.2. Současná praxe

Tento okruh zahrnuje oblast služeb pro klienty, dále jaký přístup v praxi funguje, vzájemná spolupráce institucí a pohled respondentů na současnou situaci v ČR.

Služby pro klienty a jejich rozsah

Tuto oblast rozdělím na dvě části podle služeb nabízených organizacemi a nabízených věznicemi.

Organizace (typ klientů, služby, oslovování klientů):

Mezi **klienty organizací**, kteří se jim nejčastěji ozývají, patří odsouzení rodiče (odsouzená matka nebo otec), partnerky/manželky s dítětem, rodiče odsouzeného, babičky a blízcí. Přímo na rodiny s dětmi se soustředí tři organizace. Zajímavostí je, že je „*vyrovnaný kontakt v počtu odsouzených žen i mužů, přestože žen je málo*“. Jako jeden důvod je řečen větší mateřský pud od toho otcovského. Dalším důvodem může také být společenské očekávání, že matka má ve větší míře o dítě pečovat, a že je méně přijatelné, pokud o kontakt s ním nejeví zájem. V jednom článku je tento tlak na ženy a jejich roli jakožto matek zmíněn na několika místech (LeBeau, 2017).

U rodin převládá zájem o služby **psychologického poradenství** (terapie, psychosociální podpora) a **sociálního poradenství s materiální pomocí** (hygienické věci pro děti a dospělé, psací potřeby, přeprava do věznice, známky na dopisy, dobytí kreditu na volání). Další velkou skupinou jsou **projekty**, které jsem rozdělila na kategorie podle jejich zaměření. Nejvíce jich je zaměřených nějakým způsobem na děti (dílničky, kurz pro rodiče ve vězení, dny s dítětem, Andělský strom a Andělský kemp), dále zaměřené na propuštěné (hledání zaměstnání, otázka dluhů a bydlení, mentoring následné péče, klub 2 ryby), na odsouzené (příprava na propuštění a následná péče, Věžňova cesta), na oběti (Building Bridges) a na posílení kontaktu (proplácení cesty, zapůjčení počítačů a zprovoznění služby Skype, jedna organizace uspořádala literární soutěž na téma rodiny ve věznicích). Dále dvě organizují **svépomocné skupiny** a jedna nabízí i **právní poradenství**. Neoficiální službou je **zprostředkování pomoci** (jedná se v prvé řadě o závislosti a duševní nemoci).

Všichni zástupci NO vyslovili názor, že pokud mají **potencionální klienti zájem**, nějakou organizaci si vždy najdou. Zde lze ale poznamenat, že klienti nemusejí mít povědomí, s jakými všemi problémy jim konkrétní organizace může pomoci. Tomuto tvrzení přispívá situace, která se občas stává, že jsou klienti podchyceni pomocí jiných organizací, které se přímo nevěnují pomoci rodinám odsouzených (instituce celkově zaměřené na rodinný systém, adiktologická centra).

Velmi důležité téma se zdá být **upřednostňování svépomoci**, které je vyjádřeno názorem, že převládají klienti, kteří na to chtějí být sami a „*organizace zachytí jen špičku ledovce*“. Projevuje se to tím, že na sociálních sítích mají své skupiny, kde se tato subkultura navzájem podporuje. Dále existují webové stránky např. portál O Base. Takže většina těchto lidí pomoc nevyhledává, obklopuje se podobnými lidmi a tím zůstává v uzavřené skupině. Další samostatné téma je **míjení cílové skupiny**, kdy se stává, že o organizaci se dozví i někdo jiný než cílová skupina, např. bezdomovci.

Věznice:

Věznice nabízí jako jednu ze služeb **kontakt odsouzeného s jeho rodinou**, platí zmíněná pravidla, které vyplývají ze zákona. V případě osobní formy rodině musí stihnout přijít navštívenka, která slouží jako propustka na návštěvu do vězení. Během pandemické situace je umožněn Skype hovor s osobami blízkými jednou za 14 dnů po dobu 30 minut, v případě volné kapacity jednou týdně. Při této formě odsouzení nehradí žádné náklady. Formy kontaktu jsou právem odsouzených a jeden respondent z věznice zmiňuje: „*Byť by se jednalo o problémového jedince, nemůžeme mu takové kontakty odeprít. Ať už to vede k lepšímu nebo ne.*“ Avšak většinou je rodina brána jako protektivní faktor, který nabízí podporu (kontakty u odsouzených respondenti vnímají jako přínosné, rodina je pro ně oporou – „*když má okruh blízkých, se kterými je v kontaktu, je to pro něho velké plus pro vyrovnání se s trestem, ale hlavně je důležité, aby měli blízké kolem sebe, až jim skončí trest*“, avšak „*u každého je to individuální, někdy ano, podporují, někdy zavrhnou a kontakt odmítají*“). Určité **formy kontroly** jsou při každém druhu kontaktu (písemný – kontrolována příchozí i odchozí korespondence s výjimkou úřední, telefonní – hovory monitorovány a archivovány s výjimkou hovoru s advokátem, osobní – přítomen vychovatel a dozorce).

Další „službou“ věznice jsou **programy zacházení** v oblasti utváření vnějších vztahů, probíhají následujícími formami: korespondence s rodinou, návštěvy, telefonní kontakt, opuštění věznice v souvislosti s návštěvou, přerušování VT za účelem návštěvy v rodině, rodinné poradenství, rodinné bohoslužby, návštěvy bez sluchové a zrakové kontroly, Skype hovory. Zároveň platí, že „*vnější vztahy má možnost odsouzený udržovat v průběhu celého trestu ... program zacházení nehraje roli*“. Toto tvrzení lze konfrontovat se zjištěními ze zahraničí, kde součástí programů je přímo náprava a udržení vztahů odsouzeného a cíleně se o zlepšení těchto vztahů snaží v rámci programů (program Family Matters (Bell & Cornwell, 2015) nebo Prevention and Relationship Enhancement Program zmiňovaný

v článku jako jeden ze čtyř dalších programů (Shamblen et al., 2013)). Ani jeden respondent z věznic si není vědom, že by u nich probíhal **výzkum účinnosti programů**. Avšak jeden z nich tvrdí, že „*účinnost programu zacházení vidíme, pokud se odsouzený někam posune,*“ (např. naváže přerušovaný kontakt s rodinou, dostuduje, zařídí si konzultace v poradně drogové prevence atd.).

Vzájemná spolupráce institucí

Všechny organizace do určité míry **spolupracují s věznicemi**, ať už v rámci propagace nebo různými programy (Den s dítětem, program pro zlepšení rodičovství atd.). Další často zmiňovanou spoluprací jsou sociální kurátoři, ostatní neziskovky, Probační mediační služba (PMS) a Orgán sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). V menší míře to jsou úřad práce, dětské domovy, pěstouni, adiktologické léčebny (např. Teen Challenge, Bétel), úřad městské části, úřad veřejných práv a kaplani. V září 2019 vzniklo seskupení s názvem AOOV, kterého jsou součástí i dvě organizace účastnící se výzkumu (Rubikon a MVS).

Jaký přístup v praxi funguje

Nejprve se zaměřím na organizace a poté na věznice. V zavedené praxi funguje u všech organizací zejména **neodsuzování** (nemusí se za situaci stydět) a **prostor pro sdílení** (dostání možnosti popovídat si s někým, mohou se svěřit s obavami a jsou vyslechnuti). Do této psychologické roviny také patří **psychická podpora** organizací (nebýt na to sám, pomoc se s tím vyrovnat), dále **individuální přístup** ke každému jedinci a **krizová okamžitá pomoc** (ihned uklidní, vysvětlí, neodmítnou hovor, když volají mimo provozní dobu). Druhou důležitou oblastí je **sociální práce** v podobě poskytnutí informací (vysvětlení situace, ve které se ocitli, předání informací o dalším postupu) a praktické pomoci (doprovodit je na úřad, k doktorovi). V jednom z rozhovorů mě zaujala věta „*vždy se najde někdo, kdo to kazí těm následujícím*“. Což se týká např. i účelového chování. Cílem u dvou NO je především snaha udržet kontakt dítěte s odsouzeným rodičem. Cíl jedné organizace je chránit lidská práva odsouzených.

Věznice se zaměřují na rozvoj v oblasti vztahů odsouzeného s rodinou několika způsoby. Především v rámci **aktivit programu zacházení** skupinovou či individuální formou (řešení individuálních potřeb, případové konference – bere se „ohled na potřeby odsouzeného před výstupem i s ohledem na podporu stabilních a nekriminálních sociálních

kontaktů“) a prostřednictvím odborných zaměstnanců (vychovatel-terapeut – rodinné poradenství s možností přijetí rodiny vězně, kaplan – několikrát do roka rodinné bohoslužby na okrasné zahradě, sociální pracovníci – spolupráce s městským úřadem, OSPODem, neziskovými organizacemi (Andělský strom, Podané ruce, Romodron) a využití funkce sociálního kurátora). Jednou z fungujících praxí ve věznici je **ochota zaměstnanců** pomoci, např. doporučují, aby si odsouzení udrželi kontakt s rodinou, jelikož má i význam při žádosti o PP (rodina se k žádosti může připojit, soud přihlíží na kladné vztahy a zodpovědný přístup rodiny), dále např. sociální pracovníci mohou pomoc odsouzeným s napsáním dopisu při jejich nižší gramotnosti nebo ve výjimečných případech komunikují přímo s rodinou odsouzeného, kdy často „*pomáhají navázat zpřetrhané vazby a kontakty*“. Respondenti z věznic hodnotili přístup zaměstnanců věznice k podpoře rodinných vztahů odsouzených jako svědomitý a zodpovědný.

Všichni odsouzení mají stejná práva vyplývající ze zákona, avšak „*rozdíly jsou a slouží jako motivace k plnění účelu VT*“. Další fungující praxí je v podobě **motivačního prvku** pro odsouzené, kam se řadí návštěvy bez sluchové a zrakové kontroly (toto mohou navrhnout vychovatelé v případě snahy odsouzeného – plní program zacházení, je pracovně zařazen, do jeho okruhu blízkých nepatří rizikové skupiny), dále prodloužení doby trvání návštěvy až na 5 h v jednom kalendářním měsíci, po schválení ředitelem možnost realizovat návštěvu mimo věznici (např. v případě jedné věznice okrasná zahrada v blízkosti věznice), možnost opuštění věznice v souvislosti s návštěvou až na 24 h (jednou za tři měsíce) nebo ze zákona udělení tzv. přerušeni VT až na 20 dní. V jedné věznici byl také spuštěn pilotní program Skype hovorů. „*Pro ty, kteří nesplňují tyto kritéria, ale nadstandardně si plní své povinnosti (mají první prostupnou skupinu vnitřní diference), mají možnost realizace návštěvy s rodinou bez přítomnosti zaměstnanců. Toto se netýká doživotně odsouzených.*“ Odsouzení, kteří dostali kázeňský trest, mají nařízenou návštěvu za dělicí přepážkou pod přímým dohledem zaměstnance.

Pohled respondentů na současnou situaci v ČR

Co se týče chodu institucí, byla zmíněna **chybějící systémová podpora** těchto rodin a také **komplexní postpenitenciární péče**, dále **tristní podmínky pro udržení kontaktu** rodiny a odsouzeného („*neklade se na to důraz, nehledí se, že to je významný prvek v resocializaci – že se mají kam vrátit, že je má kdo podpořit, že tak cítí zodpovědnost za někoho blízkého*“), **malé zaměření na děti** (dětské koutky v hrozných stavech, návštěvy

3 h vkuse – pro děti je to dlouhé). Vystávají také problémy ve **vybírání adeptů do programů** ve věznicích (kdo by to měl být a proč), kdy to není jasně nastavené.

Dalším tématem jsou **hranice pomoci** institucí v podobě sociálních úřadů, odborů sociální péče (co a jak mohou pomoci), s čímž se pojí i hranice možností věznice a jeho personálu („*Mohou si za to sami, že jsou ve VT a pokud budou chtít, najdou si cestu ke zlepšení vztahů s blízkými osobami, zajistí si bydlení, zaměstnání apod. My je můžeme na tu cestu pouze navést (např. předáním adresy).*“), což ukazuje, že nastavení pracovníků věznic pro rozvoj tohoto druhu podpory mohou být limitována, to dokládá i další názor: „*Platí, že pokud odsouzený chce, dá si vztahy do pořádku sám. My jsme tu proto, abychom vedli k řádnému životu vězně. Nikoliv abychom rovnali narušené vztahy v rodině.*“). Ve výzkumech se ukazuje důležitost vztahu mezi personálem a odsouzeným, kdy dobře nastavený vztah může mít velký efekt na motivaci vězně (Liebling et al., 2011), takže nestačí pouze plnit úkoly v rámci pracovní povinnosti, ale je důležité snažit se o přesah a pracovat na kvalitě vztahu s odsouzeným. Další respondent tvrdí, že to není o té externí nabídce, protože svůj rozpočet na jízdenky těm rodinám ani nevyužijí – chybí v hodně věcech **zaangažovanost věznice** („*nabídka neziskových organizací je nesmyslná a nabízejí i to, co si mohou [věznice] zařídit sami*“). Na otázku, zda je **počet organizací** dostačující, odpověděl jeden respondent z NO, že ano („*když člověk bude chtít, tak si tu pomoc najde*“) a zbylí tři, že ne („*rodin je strašně moc, organizací málo*“, tyto jedinci „*jsou z okrajových částí, kam se pomoc ani nedostane*“).

Dalším hlavním problémem podle respondentů je **nastavení společnosti**. Převládá zde **stigmatizace** této skupiny (celospolečenská bariéra, názor, „*když selhal jeden člen, selhali všichni*“), čímž se rodiny ani nemusí dostat k potřebným informacím, protože se za to právě stydí. Dva respondenti také považují tuto skupinu za opomíjenou (jsou až na posledním místě).

Aby se nezdálo, že je na tom ČR pouze špatně, zaznělo i několik **pozitivních postřehů**. Tam spadá otevírání nových projektů (výzkum Rodičovství za mřížemi, leták Práva rodiče ve vězení atd.), fungující spolupráce („*spolupráce funguje dobře se všemi články řetězce*“) a dále bych zdůraznila flexibilitu zmíněných organizací (reagují na poptávku, během pandemické situace upravují nabídku a hledají možnosti – setkání přes službu Skype, více dopisování).

6.3. Prostor pro zlepšení

Prostor pro zlepšení se objevuje v několika oblastech. Jedná se o oblasti, kde se objevily některé mezery a slabiny. Možnosti rozvoje se objevují ve fungování institucí a u spolupráce mezi institucemi.

Možnosti rozvoje ve fungování institucí

Návrhů na zlepšení v oblasti fungování institucí je několik, jejich zlepšení by také mohlo vést k navýšení motivace klientů. Např. zlepšit **atmosféru návštěvních místností**. Jeden respondent z NO hájí tím, že v cizině je toto projekt neziskových institucí a návštěvní místnosti mají na starosti ony (např. zmíněná anglická organizace POPS), což by se mohlo zavést i u nás. Dále zmiňují upravení **podmínek konání návštěv** (navýšení počtu hodin, zavedení programů orientovaných na sblížení rodinných vazeb, zařazení programů rodičovství do programu zacházení, čímž tato edukace povede k obnovení rodičovských kompetencí, kvůli dětem rozdělit návštěvní hodiny po menších částech – „*je to i doporučení ombudsmana, ale i tak se to většinou nedělá*“, tvrdé podmínky ohledně návštěv v době pandemie koronaviru ve věznicích i přes rozvolňování,) a návrh, že „*věznic si mohou polovinu věcí dělat sami*“, čímž jsou myšleny např. rodinné návštěvní dny. Rozvoj lze také učinit v **personálu institucí**, např. ve věznicích mohou být sociální pracovníci vytížení, takže část úkolů by mohli převzít kaplani.

Možnosti rozvoje spolupráce mezi institucemi

Ve vztazích spolupráce se mohou objevovat problémy, které ale nabízí prostor pro zlepšení a následný rozvoj. Zde jsem vytyčila tři kategorie: **neochota spolupracovat** (věznic si kladou podmínky, neradi přijímají nové iniciativní věci), **částečná spolupráce** (věznic chtějí jen některé programy a o jiné nemají zájem; nechtějí, aby tam organizace jezdila) a **další problémy spolupráce** (OSPODY mají tendenci stranit pečujícími rodičům na svobodě, nedostatečná podpora). Jako možné důvody těchto komplikací na straně věznic jsou řečeny zahlcení administrativou, malá časová kapacita a přijetí již jiných programů od jiných organizací. Jeden respondent vyslovil zajímavý názor, a to „*propojení spolupráce se státní správou, probační službou nebo ministerstvem spravedlnosti a spolu s nimi vybudovat systém, který by podpořil soudce v rozhodování o PP, když mají funkční vztahy – podpořit to např. rodinnou terapií, čímž by vznikla i motivace ze strany klientů – i když účelová*“.

6.4. Souhrn výstupů z výzkumu

Nyní uvedu souhrn témat, ve kterých panuje shoda nebo rozpor, jak u respondentů z NO, tak u respondentů z věznic.

Z prvního okruhu považuji za důležitou shodu u **témat studu, hledání informací** (dobrým příkladem je v zahraničí populárně napsaná příručka pro odsouzené *The Little Book of Prison: A Beginners Guide*, která pomáhá zorientovat se v chodu věznice, nápomocna je i rodině (Owens, 2012)) a **potřeby sdílení** (dobrovolníkům nebo odborníkům v podobě mediátora, poradce, kteří budují základ dobré podpory pro komunikaci a řešení problémů).

V druhém okruhu je shoda u **témat zprostředkování pomoci, stigmatizace a zájmu klientů**. Argumenty, že klienti si pomoc najdou, když budou chtít, a že instituce s jejich zájmem udělají jen málo, lze konfrontovat se zjištěními ze zahraničí o efektivitě větší podpory zájmu odsouzených ze strany personálu (např. dobrovolnický personál, který má vybudovaný vztah s odsouzeným, může přispět k zvýšení jeho motivace (Tomczak & Albertson, 2016)). Pouze předání kontaktu je někdy poměrně málo a někteří klienti potřebují více nasměrovat a s dostupnou pomocí propojit.

V třetím okruhu se objevila převážně neshoda, konkrétně u témat **chodu věznice**, zvláště změna podmínek návštěv (respondenti z věznic nevidí jiné využití kapacitálu – možná protože je jejich kapacita naplněna, nemají na něj místo) a **spolupráce mezi věznicemi a organizacemi** (respondenti z NO se k tomu staví způsobem, že věznice ne vždy spolupracovat chtějí). Závěrem chci vyzdvihnout **doporučení** ze strany respondentů z NO, která se zdají reálná: pořádání většího počtu rodinných dnů ve venkovním prostoru areálu a spolupráce se soudci v přihlížení k funkčním vztahům v rodině při zvažování PP. Reálné se zdají proto, že u obou věznic již částečně fungují – bohoslužby pro rodiny v okrasné zahradě a spolupráce při rozhodování o PP s ohledem na zdravé rodinné vztahy.

7. Diskuse

Ve výzkumné části se nachází několik bodů, které korespondují s poznatky vyplývajícími v teoretické části. Jedním z nich je podíl špatné a nedostatečné výchovy na budoucí kriminální dráze jedince. To odkazuje na důležitost primární prevence. Dalším bodem je negativní dopad stigmatizace na rodiny. Její proces a důvody jsou uceleně shrnuty v článku *Beyond courtesy stigma* (Kotova, 2020). Na jeho základě se zdá být jedním z řešení tohoto problému nejprve pochopení, proč jsou rodiny odsouzených stigmatizovány. Pochopení příčin může vést k jejich odstranění a dále k zmírnění negativního postoje společnosti k těmto rodinám. Další záležitostí je pomoc svépomocných skupin, které se pro respondenty (N 8) zdály nejpřínosnějším zdrojem informací i v jiném kvalitativním výzkumu, v kterém bylo řečeno několik návrhů na účinnou pomoc (konkrétně s. 101 citovaného zdroje, Potocká, 2014).

Dále zmíním několik důležitých poznatků, které se objevují ve výzkumné části, a na které by šlo navázat v dalším směřování zkvalitnění péče v této oblasti. Prvním z nich je potřeba přesných informací o situaci na straně rodin. Toto podporuje výsledek výzkumu výše, kde sedm respondentů nemělo dostatečné informace o celé situaci během VT jednoho z jejich blízkých (Potocká, 2014). Zde vidím možnost posunu k rozšířenějšímu předávání informací rodinám odsouzených. Bylo by možné vytvořit jednoduchou a srozumitelnou brožuru s důležitými informacemi, kterou by rodiny dostávali např. při prvním stanovení rozsudku k VTOS.

Co se týče podmínek návštěv ve věznici, bylo by potřeba zlepšit atmosféru, ve které návštěvy probíhají. To se příliš neshoduje s výroky respondentů studie zmiňované výše, pro které byl nepříjemnější zážitek nedostatku soukromí, nevyhovující čas a den v týdnu vzhledem k dětem a zpřísněné podmínky kvůli nebezpečí pašování nelegálních látek (Potocká, 2014). Prodloužení nebo upravení návštěvních hodin tak, aby byly vyhovující i pro děti, navrhují někteří respondenti také z mého výzkumu. Nedostatek soukromí lze vyřešit povolováním více návštěv bez sluchové a zrakové kontroly, což zároveň slouží jako motivační prvek. Důležitost této volnosti pro psychické uvolnění a prohloubení vztahu odsouzeného s rodinou zmiňuje jiný kvalitativní výzkum (Woodall & Kinsella, 2018). V teoretické i výzkumné části je však zmíněna hrozba přesunu nelegálních látek a předmětů do věznice skrze návštěvy. Toto nebezpečí se tudíž musí během kontaktu kontrolovat, což značí limitovanost a omezenost úplné volnosti.

Zazněl také zajímavý postřeh, že se více ozývají ženy ohledně kontaktu s dětmi nežli muži. Zde vidím velký přesah do praxe a prostor pro zlepšení, který by se dal využít i u nás v ČR a v rámci kterého by se mohlo více zaměřit na muže a jejich role otců. Jsou to především programy určené pro muže-otce ve vězení. Jedním z nich je program „*Fathers in prison*“ a dle výzkumů má významnou účinnost na posílení kontaktu s dítětem (Hansen, 2017; 2018). Podobný program by mohl být realizován i v našich věznicích, nejprve v podobě pilotního projektu.

Limity výzkumu

Výzkum má své limity. V první řadě se nacházejí již ve zvoleném kvalitativním designu. I když má své výhody v podobě úvodní explorace rozsáhlé oblasti, poskytnutí nových informací v kontextu nebo zachycení důležitých témat, což vše může sloužit jako podklad pro kvantitativní výzkum, tak má i své nevýhody především v nemožnosti zobecnit výsledky na celou zkoumanou populaci a ve značné specifičnosti získaných výsledků od konkrétních jedinců, které mohou odrážet spíše jejich názory a postoje než aktuální stav týkající se dané oblasti.

Dalšími limity je zatížen výzkumný soubor. Diskutabilní je jeho velikost, kdy počet v podobě šesti respondentů se může zdát nedostačující, i když zcela adekvátní pro kvalitativní výzkum, který umožňuje hlubší proniknutí do tématu. Avšak spatřuji zde potencionální problém v podobě výběru vzorku, který byl založen pouze na ochotě respondentů a jejich zájmu se účastnit. Mohlo se tak stát, že se výzkumu účastnily pouze osoby, které se o dané téma samy zajímají a přikládají mu větší smysl, nebo jsou celkově ochotnější se něčeho takového účastnit. Jejich odpovědi se tak mohou lišit od odpovědí méně zainteresovaných osob. Dále byly vybrány jen některé věznice a organizace. Vzorek tedy nebyl reprezentativní. Jeho variabilita byla nízká. Mohly by být získány jiné odpovědi, kdyby do výzkumu byly zapojeny např. menší organizace působící mimo Prahu.

Jiná omezení se týkají zvolených metod i samotného procesu sběru dat. Metoda polostrukturovaného rozhovoru ohraničuje dané téma a nedovoluje úplnou volnost v jejím obsahu. Respondenti jsou tak limitováni v konkrétních otázkách. Metoda kvalitativního dotazníku zase respondentům nedovoluje se více rozepsat vzhledem k písemné podobě. Toto ohraničení je ale užitečné v tom, že respondenti neodbíhají od konkrétního tématu a že se získají odpovídající data vzhledem k cíli výzkumu. V rámci obou metod je problematická pravdivost tvrzení respondentů. Avšak upřímnost během šetření je vždy zapeklitá a nelze

ovlivnit žádného probanda k jejímu plnění. Sběr dat probíhal několika formami. Zaslání dotazníků v elektronické podobě může způsobit více nedorozumění, jelikož odpovědi nejsou sbírány přímou cestou. Respondenti si také jejich zodpovězení mohli rozdělit do několika dnů, což mohlo vést k hlubšímu zamyšlení nad otázkami. Osobní rozhovor má výhodu přímého získání odpovědí, klade však větší časové nároky. Rozhovor uskutečněný přes platformu Skype byl zatížen technickými problémy, čímž může vznikat psychické nepohodlí v podobě frustrace, které může působit na následné odpovědi.

Hlavní hranice spatřuji v mé osobě jako výzkumníka. Dopad na odpovědi může mít mnou zvolené pořadí otázek, interakce s respondenty (např. neverbální projev, ale i určitá slova) nebo formulace jednotlivých otázek. Co se týče zpracování výsledků, je zatíženo mými interpretacemi. Je možné, že jiný výzkumník by shledal důležitějšími jiná témata. Zde se tedy nabízí přizvání jiného kolegy, který by nezávisle na mém zpracování vybral nejdůležitější oblasti podle jeho úsudku. Podle míry shody by se dala posoudit větší reliabilita výzkumu. Další dopad může mít pořadí kladení otázek

Na základě mnou vytyčených důležitých témat by se mohl realizovat další prohlubující výzkum, který by dovolil proniknout do specifických oblastí této problematiky. Jedná se např. o konkrétní práci personálu věznic a sledování jejich přesahu náplně práce, pojmenování některých aspektů spolupráce mezi věznicemi a organizacemi a dostání se blíže rodinám odsouzených, které se vyhýbají oficiální pomoci, a tvoří tak určitou subkulturu s jedinečnými rysy. Výzkum by mohl být i kvantitativní povahy a sledoval by odsouzené s podporou a bez podpory rodinných vztahů a jaký by to mělo dopad na vývoj těchto vztahů, na potencionální recidivu nebo na samotnou osobu odsouzeného. To vše by mohlo být předmětem dalšího šetření.

Závěr

Bakalářská práce se zabývá tématem interpersonálních vztahů u odsouzených k VTOS. Je rozčleněna na literárně přehledovou část a na část výzkumnou.

Teoretickou část tvoří první tři kapitoly. V první kapitole je definována podoba penitenciární psychologie a interpersonálních vztahů jako protektivního nebo rizikového faktoru. Druhá kapitola se dělí na dvě podkapitoly, kde sleduje dopad uvěznění zvláště na rodiny a odsouzené. Jsou vyčleněny některé charakteristické znaky. Poslední třetí kapitola této části se zabývá tématem posilování vnějších vztahů během VTOS v podobě možností různých forem kontaktu ve vězení, realizovanými programy zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů a některých organizací nebo programů v zahraničí a u nás v ČR.

Výzkumná část se vyčleňuje na další tři kapitoly. Čtvrtá kapitola vymezuje cíle výzkumu a výzkumné otázky, které jsou: specifika odsouzených a jejich blízkých, současná praxe a prostor pro zlepšení. Pátá kapitola popisuje design výzkumného projektu, kde je využito kvalitativní metody v podobě rozhovoru a kvalitativního dotazníku k hlubšímu proniknutí do dané problematiky a k možnosti odpovědět na výzkumné otázky. Šestá kapitola podává přehled výsledků, které se do velké míry slučují s informacemi z teoretické části. V této závěrečné kapitole tedy došlo k propojení poznatků teoretických s poznatky praktickými.

Na závěr bych ráda shrnula možný přesah do praxe, který z výzkumu vyplývá, a na který by mohlo být nahlíženo v dalších souvislostech zkvalitnění péče o odsouzené a jejich rodiny v kontextu těchto vztahů. Jedná se zejména o hledání příčin stigmatizace této skupiny, dále větší zaměření na již fungující praxi svépomocných skupin, rozšíření dostupnosti informací o celém procesu od soudního jednání až po samotné uvěznění a co to znamená pro blízké odsouzeného, zvážení změny některých podmínek konání návštěv ve věznicích (např. doba trvání, bez kontroly dozorců) a vybudování nových programů, které se nabízejí v rámci pobytu odsouzeného ve věznicích (např. na zlepšení role jako otce, podpora rodinných vazeb).

Seznam použité literatury

APA (2010). *Publication Manual of the American Psychological Association* (6th Ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

Bell, L. G., & Cornwell, C. S. (2015). Evaluation of a Family Wellness Course for Persons in Prison. *Journal of Correctional Education*, 66(1), 45.

Biedermanová, E. (2013). Je možné resocializovat osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, jsou standardizované programy zacházení účinné? *Trestněprávní revue*, 12(7-8), 180-184.

Blatníková, Š., & Netík, K. (2008). *Predikce vývoje pachatele*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Blatníková, Š., Diblíková, S., Karabec, Z., Marešová, A., Nečada, V., & Zeman, P. (2004). *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.

Codd, H. (2000). Age, Role Changes and Gender Power in Family Relationships. *Women & Criminal Justice*, 12(2-3), 63-93. https://doi.org/10.1300/J012v12n02_05

Comfort, M. (2008). *Doing Time Together: Love and Family in the Shadow of the Prison*.

Comfort, M., Krieger, K. E., Landwehr, J., McKay, T., Lindquist, C. H., Feinberg, R., Kennedy, E. K., & Bir, A. (2018). Partnership after prison: Couple relationships during reentry. *Journal of Offender Rehabilitation*, 57(2), 188-205. <https://doi.org/10.1080/10509674.2018.1441208>

Dixey, R., & Woodall, J. (2012). The significance of 'the visit' in an English category-B prison: views from prisoners, prisoners' families and prison staff. *Community, Work*, 15(1), 29-47. <https://doi.org/10.1080/13668803.2011.580125>

Farrington, D. P. (2006). Childhood risk factors and risk-focused prevention. In *The Oxford handbook of criminology* (4 ed.), 602-640.

Fleetwood, N. R. (2015). Posing in Prison: Family Photographs, Emotional Labor, and Carceral Intimacy. *Public Culture*, 27(3), 487-511. <https://doi.org/10.1215/08992363-2896195>

Hála, J. (2005). *Úvod do teorie a praxe vězeňství*.

Hála, J., Jánský, P., & Kabátová, G. (2017). *Výkon trestu odnětí svobody citlivý k rodině*. Zdravotně sociální fakulta JU v Českých Budějovicích.

Hansen, G. V. (2017). "Fathers in Prison" program may create a basis for desistance among Norwegian prisoners. *Journal of Offender Rehabilitation*, 56(3), 173-187. <https://doi.org/10.1080/10509674.2017.1290008>

Hansen, G. V. (2018). Does Fatherhood Training in Prison Improve Fathering Skills and Reduce Family Challenges? *Child Care in Practice*, 24(2), 198-211. <https://doi.org/10.1080/13575279.2017.1420036>

Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* (4 ed.). Portál.

Kotova, A. (2020). Beyond courtesy stigma: Towards a multi-faceted and cumulative model of stigmatisation of families of people in prison. *Forensic Science International: Mind and Law*, 1. <https://doi.org/10.1016/j.fsimpl.2020.100021>

LeBeau, C. S. (2017). Ontological and ethical guilt: Phenomenological perspectives on becoming a mother. *The Humanistic Psychologist*, 45(4), 333-347. <https://doi.org/10.1037/hum0000070>

Lee, H., Wildeman, C., Wang, E. A., Matusko, N., & Jackson, J. S. (2014). A Heavy Burden: The Cardiovascular Health Consequences of Having a Family Member Incarcerated. *American Journal of Public Health*, 104(3), 421-427.

Liebling, A., Price, D., & Shefer, G. (2011). *The Prison Officer* (Second edition, pp. 83-119). Willan Publishing.

Marešová, A., Kotulan, P., & Martinková, M. (2004). *Sonda do problematiky osob v ČR poprvé trestně stíhaných a poprvé vězněných*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Markson, L., Lamb, M. E., & Lösel, F. (2016). The impact of contextual family risks on prisoners' children's behavioural outcomes and the potential protective role of family functioning moderators. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 325-340. <https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1050374>

McKay, T., Lindquist, D., Feinberg, C., Steffey, R., Landwehr, J., & Bir, A. (2018). Family life before and during incarceration. *Journal Of Offender Rehabilitation*, 57(2), 96-114. <https://doi.org/10.1080/10509674.2018.1441209>

Miller, R. R., Browning, S. L., & Spruance, L. M. (2001). An Introduction and Brief Review of the Impacts of Incarceration on the African American Family. *Journal of African American Men*, 6(1), 3-12. <https://doi.org/10.1007/s12111-001-1010-6>

Moerings, M. (1992). Role transitions and the wives of prisoners. *Environment and Behavior*, 24(2), 239-259. <https://doi.org/10.1177/0013916592242006>

Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie: rozšířené a přepracované vydání*. Academia.

Owens, F. (2012). *The Little Book of Prison: A Beginners Guide*. Hampshire: Waterside Press.

Potocká, V. (2014). *Rodina vězněného jako objekt sociální práce*. (Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha).

Prixová, V. (2018). *Aktuální otázky postpenitenciární péče* (Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha).

Reznick, O. G., Comfort, M., McCartney, K., & Neilands, T. B. (2011). Effectiveness of an HIV Prevention Program for Women Visiting Their Incarcerated Partners: The HOME Project. *Aids And Behavior*, 15(2), 365-375. <https://doi.org/10.1007/s10461-010-9770-4>

Robbé, M. V., Vogel, V., & Douglas, K. S. (2013). Risk factors and protective factors: a two-sided dynamic approach to violence risk assessment. *Journal of Forensic Psychiatry*, 24(4), 440-457. <https://doi.org/10.1080/14789949.2013.818162>

Scott, D. G., & Codd, H. (2010). *Controversial Issues in Prisons* (pp. 144-160). McGraw-Hill Education (UK).

Shamblen, S. R., Arnold, B. B., Mckiernan, P., Collins, D. A., & Strader, T. N. (2013). Applying the Creating Lasting Family Connections Marriage Enhancement Program to Marriages Affected by Prison Reentry. *Family Process*, 52(3), 477-498. <https://doi.org/10.1111/famp.12003>

Statistická ročenka vězeňské služby České republiky. (2019).

Tomášek, J. a kol. (2017). *Zaměstnání jako faktor desistence*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Tomczak, P. J., & Albertson, K. E. (2016). Prisoner Relationships with Voluntary Sector Practitioners. *Howard Journal of Crime and Justice*, 55(1-2), 57-72.

Ullrich, S., & Coid, J. (2011). Protective Factors for Violence Among Released Prisoners--Effects Over Time and Interactions With Static Risk. *Journal of Consulting*, 79(3), 381-390. <https://doi.org/10.1037/a0023613>

Vigne, N. G. L., Naser, R. L., Brooks, L. E., & Castro, J. L. (2005). Examining the Effect of Incarceration and In-Prison Family Contact on Prisoners' Family Relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21(4), 314-335. <https://doi.org/10.1177/1043986205281727>

Wildeman, C., Lee, H., & Comfort, M. (2013). A new vulnerable population? The health of female partners of men recently released from prison. *Women's Health Issues: Official Publication Of The Jacobs Institute Of Women's Health*, 23(6), e335-40. <https://doi.org/10.1016/j.whi.2013.07.006>

Woodall, J., & Kinsella, K. (2018). Striving for a “good” family visit: the facilitative role of a prison visitors’ centre. *Journal of Criminal Psychology*, 8(1), 33-43. <https://doi.org/10.1108/JCP-03-2017-0011>

Zimmerman, G. M., & Posick, C. (2016). Risk factors for and behavioral consequences of direct versus indirect exposure to violence. *American Journal of Public Health*, 106(1), 178. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2015.302920>

Webové stránky organizací

Asociace organizací v oblasti vězeňství [website]. (n.d.). Retrieved from <https://aoov.cz>

Dismas: komunitní centrum [website]. (n.d.). Retrieved from <http://dismas.cz>

Halow Birmingham: The Help and Advice Line for Prisoners’ Friends, Partners and Families [website]. (n.d.). Retrieved from <https://halowbirmingham.org.uk>

Kotlaska: komunitní centrum a zahrada [website]. (n.d.). Retrieved from <http://www.kckotlaska.cz>

Mezinárodní vězeňské společenství, z.s. [website]. (n.d.). Retrieved from <https://mvs.cz>

POPS Providing Support to Families of Offenders [website]. (n.d.). Retrieved from <http://www.partnersofprisoners.co.uk>

Prisoners’ Families Helpline [website]. (n.d.). Retrieved from <https://www.prisonersfamilies.org>

Rubikon centrum: pomáháme překročit minulost [website]. (n.d.). Retrieved from <https://www.rubikoncentrum.cz>

Za branou, z. ú. [website]. (n.d.). Retrieved from <https://zabra.webnode.cz>

Legislativní dokumenty

§ 17, § 18, § 19, § 24, § 41, § 45 odst. 2 písm. g), § 56 odst. 1 a 2 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. Retrieved from: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169#p19-1>

§ 51 odst. 3, § 52 odst. 6 a § 53 odst. 6 vyhlášky č. 345/1999 Sb., Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. Retrieved from: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345#p52-3>

Seznam zkratek

AOOS	Asociace organizací v oblasti vězeňství
APA	American Psychological Association
BP	Bakalářská práce
ČR	Česká republika
MVS	Mezinárodní vězeňské společenství
N	Celkový soubor
NO	Neziskové organizace
OSPOD	Orgán sociálně-právní ochrany dětí
PMS	Probační a mediační služba
POPS	The Partners of Prisoners and Families Support Group
PP	Podmínečné propuštění
TČ	Trestný čin
VS ČR	Vězeňská služba České republiky
VT	Výkon trestu
VTOS	Výkon trestu odnětí svobody

Příloha 1.

Podotázky pro respondenty z organizace rozdělené na základě specifikovaných tří výzkumných okruhů:

Specifika odsouzených a jejich blízkých

- Co je pro rodiny odsouzených v dané situaci nejsložitější, s jakými tématy nejčastěji přichází?

Současná praxe

- Jaké služby pro tyto klienty nabízí?
- Co při práci s těmito klienty funguje?
- S kým dalším organizace spolupracuje, např. s věznicemi, sociálními prokurátory atd.?
- Pokud s někým spolupracují, co vidí za problémy, které vzhledem k tomu vyvstávají?
- Jak organizace vidí situaci v této oblasti v ČR?
- Kde všude se o nich cílová skupina může dozvědět?
- Kdo všechno v organizaci nabízí pomoc, např. dobrovolníci, psychologové atd.?
- Působí pouze v Praze nebo má nějaké dceřiné pobočky po republice?

Prostor pro zlepšení

- Je něco, co by potřebovalo změnit?
- Jaký potenciál pro zlepšení má daná organizace?

Podotázky pro respondenty z věznic rozdělené na základě specifikovaných tří výzkumných okruhů:

Specifika odsouzených a jejich blízkých

- Mají samotní odsouzení zájem o spojení s rodinou?
- Dostává se odsouzeným podpory od rodin či blízkých?
- Jsou některé vnější vztahy pro odsouzené rizikové?
- Co nejčastěji odsouzení řeší za problémy v této oblasti?
- Co by odsouzení potřebovali vzhledem ke vztahům s rodinou?

Současná praxe

- Jaké možnosti vězni mají ohledně kontaktu s příbuznými (rodina, partneři, přátelé, ...)?

- Pracují věznice systematicky na rozvoji oblasti vězně a jeho rodiny a jakým způsobem?
- Jak se ve věznici realizuje program zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů?
- Jak k této oblasti přistupují samotní zaměstnanci věznice?
- Spolupracují s nějakými organizacemi, které se tomuto tématu věnují?
- Jaký je příklad dobré praxe, co ve věznici funguje?

Prostor pro zlepšení

- Jaká další pomoc by byla realizovatelná v prostředí věznice?

Příloha 2.

Pořadí kladení otázek během rozhovoru s respondenty z organizací:

1. Na jaký okruh klientů se vaše organizace zaměřuje?
2. Jaké služby pro tyto klienty nabízíte?
 - Existují nějaké konkrétní podmínky, které musí klienti splnit, aby se jim dostalo vašich služeb?
3. Kde všude se o vás cílová skupina může dozvědět?
 - Myslíte si, že je pro ně organizace dobře dohledatelná a co dále děláte pro zviditelnění?
4. Co je pro ně v dané situaci nejsložitější, s jakými tématy nejčastěji přichází?
5. Co při práci s těmito klienty funguje?
6. Kdo všechno v organizaci nabízí pomoc, např. dobrovolníci, psychologové atd.?
7. Působíte pouze v Praze nebo máte nějaké dceřiné pobočky po republice?
 - Plánuje se někdy do budoucna změna v podobě rozšíření?
8. S kým dalším spolupracujete, např. s věznicemi, sociálními prokurátory atd.?
 - Pokud s někým spolupracujete, co vidíte za problémy, které vzhledem k tomu vyvstávají?
9. Jak vidíte situaci v této oblasti v ČR?
 - Je něco, co by potřebovalo změnit? Je zastoupení organizací dostačující?
 - Jaké jiné znáte organizace, které se této oblasti věnují?
10. Jaký potenciál pro zlepšení má vaše organizace?
11. Je ještě něco, co Vás ohledně toho napadá, a chtěl byste to sdělit?

Pořadí řazení otázek v dotazníku pro respondenty z věznic:

1. Jaké možnosti vězni mají ohledně kontaktu s příbuznými (rodina, partneři, přátelé, ...)?
 - Jak často se mohou tyto kontakty uskutečňovat?
 - Jsou nějakým způsobem kontrolovány?
 - Liší se tyto možnosti kontaktu u jednotlivých skupin vězňů (např. u odsouzeného k doživotí, odsouzeného na pár let podmíněně atd. nebo jako forma odměny, odepření možnosti kontaktu v případě kázeňských trestů, ...)?
2. Mají samotní odsouzení zájem o spojení s rodinou?
3. Dostává se odsouzeným podpory od rodin či blízkých?
4. Jsou některé vnější vztahy pro odsouzené rizikové?
5. Co nejčastěji odsouzení řeší za problémy v této oblasti?
6. Co by podle Vás odsouzení potřebovali vzhledem ke vztahům s rodinou?
7. Pracují věznice systematicky na rozvoji oblasti vězně a jeho rodiny a jakým způsobem?
8. Jak se u vás ve věznici realizuje program zacházení v oblasti utváření vnějších vztahů?
 - Existuje u vás ve věznici nějaký výzkum, který by monitoroval účinnost tohoto programu?
 - Jak k této oblasti přistupují samotní zaměstnanci věznice?
1. Spolupracujete s nějakými organizacemi, které se tomuto tématu věnují?
2. Jaká další pomoc by byla realizovatelná v prostředí věznice?
3. Můžete uvést příklad dobré praxe, co u vás ve věznici funguje?
4. Je ještě něco, co Vás ohledně toho napadá, a chtěl byste to sdělit?